

Duitſche Mylen 15 voor een graad
 Spaanfche Mylen 12 voor een graad
 Engelfche en franſche Mylen 20 voor een graad

Antiquariaat
Het Bisschopshof

Oude Boeken, Prenten en Kaarten

J.W. Kervezee

Lichte Gaard 1
3511 KT Utrecht 030-314093

Nederlandse stads- en dorpsgezichten
Kaarten en plattegronden
Plaatsbeschrijvingen en atlassen
Geïllustreerde boeken

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030 - 32 13 42

Catalogus op aanvraag

CAERT-THRESOOR

11e jaargang, 1992, nr. 3

Van fiets tot auto: Een eeuw wegenkaarten voor fietsers

W. Lierz 61

De gedrukte kaart van de polder Wogmeer en landmeter Gerrit Dirksz. Langedijk: De ontbrekende schakel gevonden?

J. de Bruin 67

Varia Cartographica 73

Besprekingen 77

Nieuwe Literatuur en Facsimile-uitgaven 80

Redactie

Drs. P.P.W.J. van den Brink,
Dr. H.P. Deys,
Drs. M.M.Th.L. Hameleers,
Dr. P.C.J. van der Krogt,
Drs. A.H. Ruitinga,
J.W.F. Voogt,
Drs. D. de Vries.

Redactiesecretariaat

Kopij, recensie-exemplaren enz. zenden aan:
Caert-Thresoor, dhr. J.W.F. Voogt, RUU-FRW (Vakgr.
Kartografie), Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht

Aanwijzingen voor auteurs

Zie 5e jaargang (1986), nr. 3, blz. 64. Eveneens verkrijg-
baar op aanvraag bij het redactiesecretariaat.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang) f 30,— per
jaar (vier nummers), buitenland f 50,—. Losse nummers
f 10,—. Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en
bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, tel. 01720-
44667, Postgironummer 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is
slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de re-
dactie.

Advertentietarieven

hele pagina per nummer f 100,—
halve pagina per nummer f 70,—
1/4 pagina per nummer f 50,—
Bij plaatsing in één jaargang (4 nummers): wisselende
tekst 10% korting; zelfde tekst 15% korting.

Vraag en aanbod

Kleine advertenties van abonnees kunnen worden opge-
nomen à f 5,— per 12 woorden. Opgave aan de admi-
nistratie.

ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Fragment van de paskaart van Hispaniola uit de Ving-
boons-atlas, manuscript, schaal 1:1.500.000, formaat
van de gehele kaart 47x69 cm. Het afgebeelde gedeelte
is de westkust van Hispaniola met het eiland Tortuga, de
Windward Passage en de oostpunt van Cuba (Algemeen
Rijksarchief, VELH 619-60).

Van fiets tot auto: Een eeuw wegenkaarten voor fietsers

Inleiding

Wegenkaarten hebben een lange en goed bekende geschiedenis. Kennis hierover heeft voornamelijk betrekking op kaarten die getekend werden voor circa 1850. Over hun meer recente geschiedenis is minder bekend.¹

Tegenwoordig is de term *wegenkaart* synoniem met *autokaart*. In de eerste helft van de negentiende eeuw werden wegenkaarten gebruikt door reizigers die zich per koets verplaatsten. Afstanden werden aangegeven in mijlen of in uren reistijd. De hoeveelheid topografische gegevens was beperkt en de schaal klein. De reden hiervoor was dat de reiziger de kaart niet gebruikte ter oriëntatie; hij hoefde de weg immers niet zelf te vinden. Dit was de taak van de koetsier die zelf ook aan een vaste route gebonden was. Ook de snelle groei van het treinnet vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw veranderde aan de inhoud van de wegenkaarten weinig. Hetzelfde type kaart werd ook door treinreizigers gebruikt. De uitgevers vervingen alleen de postkoetsroutes door de nieuw aangelegde spoorlijnen.

De eerste fietsen - beginnend met de uitvinding door Drais in 1817 - kunnen niet worden beschouwd als serieuze verkeersmiddelen. Ze moeten gezien worden als een vorm van sportbeoefening door de hogere klassen. Zelfs na de uitvinding van het pedaal door Michaux in 1861 bleef het de 'hoge bi' aan zowel geriefelijkheid als veiligheid te ontbreken. De doorbraak volgde in 1885 met Starley's *safetyfiets* en met Dunlops uitvinding van de luchtbanden in 1888. Hiermee werden deze twee belangrijke problemen opgelost. Vanaf dat moment konden wielrijders veel grotere afstanden gaan afleggen dan voordien mogelijk was. Beginnend in Engeland met de *Cyclists' Touring Club* (= C.T.C.) in 1878 werden in geheel Europa nationale wielrijdersclubs opgericht. Binnen enkele jaren breidde het gebruik van de fiets zich stormachtig uit. Het eerste vervoermiddel dat zich voortbewoog op menskracht was ontworpen.

Fietskaarten buiten Nederland

Nu het gebruik van de fiets steeds meer verbreid raakte, ontstond de behoefte aan specifiek kaartmateriaal en de fietsers moesten zelf hun routes plannen om de weg te kunnen vinden. Fietskaarten moesten daarom veel meer topografische details bieden dan de spoorwegkaarten. Ook de schaal moest groter worden. Wielrijders hadden ook behoefte aan specifieke informatie, vooral over afstanden, begaanbaarheid van de wegen, en de mate waarin de wegen stegen of daalden. In de tweede helft van de negentiende eeuw verschilden de kartografische

1. Titel van de *Wielrijders-Atlas van Nederland* / Vervvaardigd onder toezicht van A. Koolhoven 1894 (foto U.B. Leiden).

traditie per land binnen Europa sterk. In meerdere landen waren al zeer gedetailleerde topografische kaarten voor het publiek toegankelijk, in andere werd de informatie op gedetailleerde kaarten nog als staatsgeheim beschouwd. In verscheidene landen was men in het geheel nog niet begonnen aan een systematische gedetailleerde kartering. Ter illustratie: In Engeland beschikte men over diverse privé uitgegeven spoorwegen- en wegenkaarten met een geschikte schaal ('half-inch-to-the-mile' = circa 1:126.700). Deze waren echter veelal gebaseerd op veel oudere kaarten uit het eind van de achttiende eeuw. Bij de eerste Engelse fietskaarten veranderden sommige uitgevers alleen de titels. Onder medewerking van de C.T.C. verschenen de zeer fraaie wegenkaarten *New Reduced Survey for Tourists & Cyclists* bij Bartholomew op dezelfde schaal (Scotland 1890, 29 bladen, England and Wales 1897-1903, 37 bladen).

In Duitsland² was door het eeuwenlange particularisme voor het begin van de twintigste eeuw nooit een nationale kartering uitgevoerd. De *Karte des Deutschen Reiches* 1:100.000, beter bekend onder de naam *Generalstabskarte*, werd pas in 1910 voltooid. De beroemde, volledig nieuw gekarteerde *Deutsche Straßenprofilkarte für Radfahrer* van Mittelbach (82 bladen) ontstond tussen 1890 en 1897. De basis voor de *Special-Radfahrerkarte von*

2. Legenda van de 'Kaart van de Rijwielpaden van Gooi- en Eemland, Utrecht m. Omstreken en West. Veluwe' / Bewerkt door Mr. A.W. Stork, 1928 (foto U.B. Leiden).

Mittel-Europa van Liebenow-Ravenstein (1899-1908, 164 bladen) werd gevormd door een eerder uitgegeven en zelfs onvoltooide kaart. Deze twee kaarten hadden een schaal van 1:300.000. Deze schaal ontwikkelde zich tot de standaardschaal voor fietskaarten in Europa. Het blijkt dat er in het laatste decennium van de negentiende eeuw in veel meer landen van Europa begonnen werd met het uitgeven van fietskaarten. Dit werd vrijwel overal ondersteund door de nationale wielrijdersverenigingen, maar nergens door de overheid.³

Omstreeks de eeuwwisseling nam vanwege de technische ontwikkeling het gebruik van motor en auto sterk toe. De uitgevers van fietskaarten zagen hierin een reële mogelijkheid tot uitbreiding van hun markt. Binnen enkele jaren (1900-1902) werden de titels van alle fietskaarten gewijzigd. Het doel was dat de kaarten ook door het zich steeds verder uitbreidende gemotoriseerde verkeer gebruikt zouden gaan worden. Kaartinhoudelijke wijzigingen werden aanvankelijk niet nodig gevonden. De gemotoriseerde weggebruiker stelde nog dezelfde eisen aan zijn kaarten als de wielrijder: afstanden, begaanbaarheid en hoogtes in het terrein. Tot aan de eerste wereldoorlog werd er weinig aanvullende informatie opgenomen die van specifiek belang was voor autogebruikers. Een relevant voorbeeld hiervan waren afgesloten wegen die wel voor fietsers, maar niet voor auto's toegankelijk waren.

In de jaren 1906-1913 en 1911-1914 zagen de eerste uitgaven van twee beroemde wegenkaarten het licht: de *Carta d'Italia del Touring-Club Italiano* (1:250.000, 58 bladen), respectievelijk de *Carte Michelin de la France* (1:200.000, 48 bladen). De uitgevers van beide kaarten vermeden om op het titelblad specifieke gebruikersgroepen te noemen. Beide uitgaven waren echte wegenkaarten die door zowel fietsers, als automobilisten en motorrijders goed te gebruiken waren.

Het aangeven van stijgingen in het terrein bleek moeilijk visueel te maken. Diverse verschillende methoden werden uitgetoetst. Naast de meer algemeen bekende wijzen van intekening van hoogtelijnen, hellingschrapjes en hellingschaduering gebruikte men een soort 'pijl-tjesmethode'. Deze pijltjes werden niet gebruikt om de stijging aan te geven - zoals dat tegenwoordig gebruikelijk is - maar ze gaven de richting van de daling aan. Het aangeven hiervan was van groot belang voordat in 1898 het 'freewheel' door Sachs uitgevonden werd. Voordat hij deze uitvinding deed was de snelheid van het rond-draaien van de pedalen afhankelijk van de snelheid van de fiets als geheel. Ook goede remmen bestonden nog niet. Een logische volgende stap was dus de uitvinding van de terugtraprem. Zolang freewheel en terugtraprem nog niet uitgevonden waren, lag het voor de hand om op kaarten meer de nadruk te leggen op de afdaling, dan op het stijgen. Geconcludeerd kan worden dat er een verband bestaat tussen de wijze van weergave van hoogteverschillen op kaarten en de stand van de technische ontwikkeling van de fietsen.

Er was nog een tweede type kaart in omloop waarop de hoogteverschillen tot uiting kwamen. 'Strookkaarten' toonden een lange route. Evenwijdig aan het traject werd een hoogteprofiel ingetekend. De *Contour Road Books* door Inglis bevatten alleen profielen en de *Straßenprofilkarte* van Mittelbach omvatte een speciaal ordening van hoogteprofielen tussen de plaatssignaturen. Deze kwamen in plaats van de wegen. Bijzondere aandacht werd ook aan de afwerking van de fietskaarten gewijd. Gewoonlijk werden zij op linnen geplakt en gevouwen op zakformaat. Hierdoor waren de kaarten minder

J. F. VAN DE VEN'S PRACTISCHE ZAK-ATLAS VAN NEDERLAND

MET GIDS VAN DE VOORNAAMSTE
BEZIENSWAARDIGHEDEN

S

ELF KAARTEN MET RIJWIELPADEN
EN WANDELWEGEN A. N. W. B.,
KILOMETER AFSTANDEN VOOR
WIELRIJDERS, MOTORRIJDERS,
AUTOMOBILISTEN EN WANDELAARS.

BEWERKT DOOR
M. STENVERT EN G. WESTRA Mzn.

S

J. F. VAN DE VEN - BAARN

3. Titelblad van J.F. van de Ven's Practische Zak-Atlas van Nederland / Bewerkt door M. Stenvert en G. Westra Mzn. ca. 1917/27 (foto U.B. Leiden).

makkelijk te beschadigen en handzaam in het gebruik. In Engeland werden sommige bladen zelfs op watervast linnen gedrukt. Andere uitvindingen waren minder succesvol. Te denken valt aan een houder die aan het stuur bevestigd werd en waarin een strookkaart was opgerold.

Vanaf omstreeks 1910 werden de automobilisten op de eerste plaats in kaarttitels genoemd. Vanaf circa 1920 verdwenen de fietsers als gebruikersgroep van de kaarten geheel uit het beeld. Ook de speciaal voor fietsers bedoelde informatie verdween steeds meer uit het kaartbeeld. In de afgelopen tien jaren is een geheel nieuw type fietskaart ontstaan. Zij tonen straten en wegen die (nog) niet door het gemotoriseerde verkeer worden overspoeld.

De situatie in Nederland⁴

Vanaf 1883, het jaar dat zij opgericht werd, had de Alge-

meene Nederlandsche Wielrijdersbond (ANWB) het uitgeven van kaarten en reisgidsen als doel. Het was haar eerste voorzitter, C.H. Bingham, die in 1884 de eerste fietskaart van Nederland liet drukken. Hiervoor was hij alle wegen zelf afgefietst. Zijn doel was om alleen de berijdbare wegen in het kaartbeeld op te nemen.

Eén jaar later werd de eerste wielrijders-atlas gedrukt. Deze werd door J.H. Kromhout uitgegeven en kreeg als titel *Nederland in Zakformaat* (43 bladen, 1885). De ANWB heeft er destijds 1.000 exemplaren van aangekocht. De basis voor deze atlas werd gevormd door de *Topographische Atlas van het Koninkrijk der Nederlanden op de schaal 1:200.000* (in 19 bladen, 25 x 40 cm, 1857-1868; n.b. sedert 1885 werd de atlas uitgegeven met wegen in meerdere kleuren). De kaarten in deze atlas waren op hun beurt weer afgeleid van de *Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden* (in 62 bladen, schaal 1:50.000, uitgegeven 1850-1864).⁵ Met andere woorden: het bestaan van de TMK heeft voor Nederland omstandigheden geschapen die voor de ontwikkeling van fietskaarten in Nederland zeer gunstig uit bleken te pakken.⁶ Het lukte Kromhout om de oorspronkelijk zeer gedetailleerde ondergrond van de Atlas op de schaal 1:200.000 via een slim gekozen fotografisch proces structureel te generaliseren. Hiermee verdwenen een groot aantal zeer fijne lijnen uit de ondergrond van de atlaskaarten.⁷

Een volgende bekende atlas is de zogenaamde *Bondsatlas*. Deze ANWB-atlas werd telkens in verbeterde versies uitgegeven tussen 1894 en de vijftiger jaren van deze eeuw. De invloed van deze uitgaven strekte zich echter veel verder uit dan alleen het fietsende publiek.⁸ In 1894 bewerkte het ANWB-bestuurslid A. Koolhoven de 36 bladen (schaal 1:200.000) van de eerste uitgave met de titel *Wielrijders-Atlas van Nederland*. Dit betekende een echte, aan het doel aangepaste generalisering⁹ van de al eerder genoemde *Topographische Atlas* op dezelfde schaal. Ten behoeve van de fietsers was het wegen-net, afhankelijk van de bestrating, onderverdeeld in vier hoofdcategorieën: groen = keiweg, rood = klinkerweg, geel = kunstweg (puin, kolen, grint, macadam of schelp), wit = overige wegen (aarde, zand of klei).

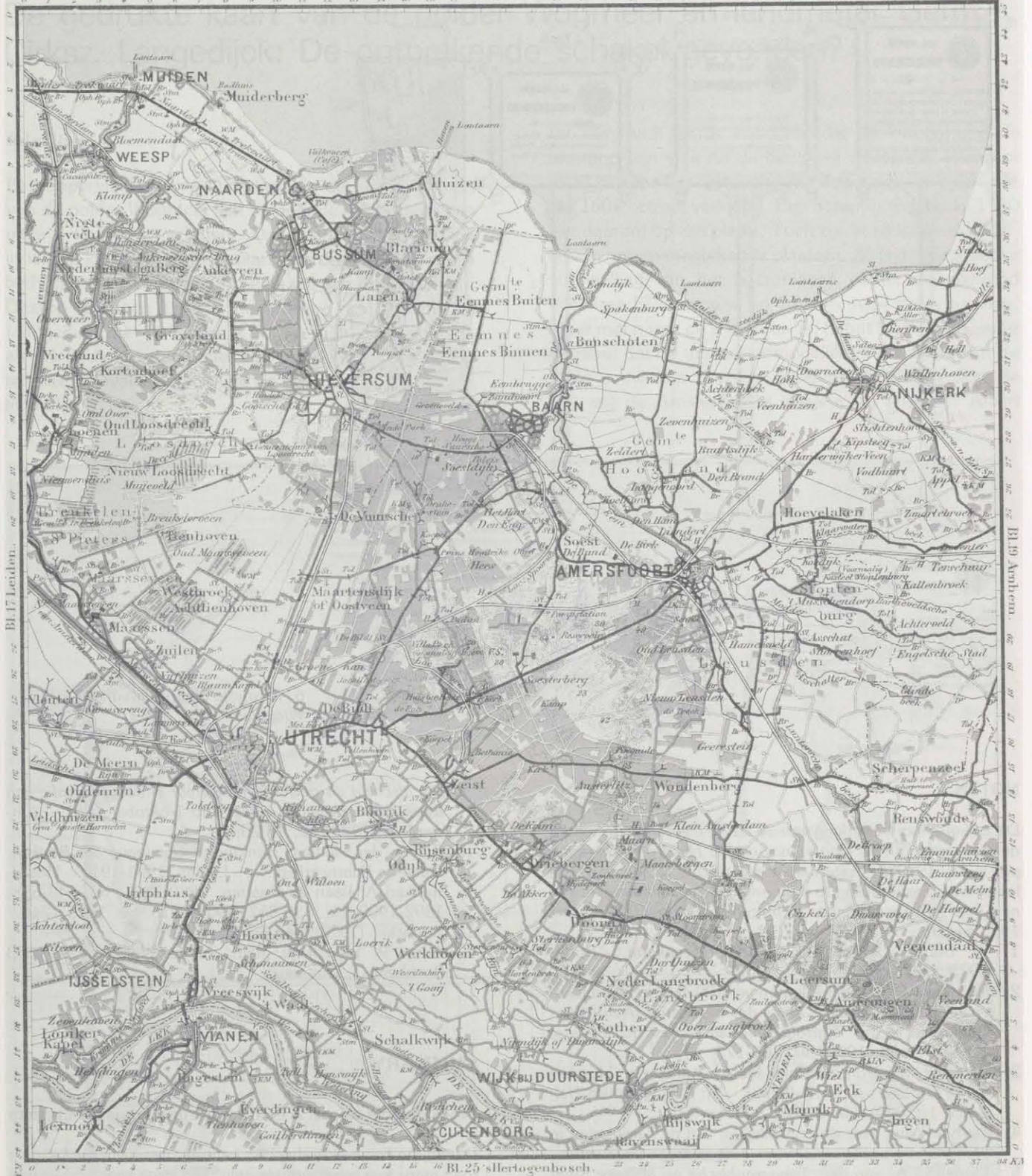
Dit basissysteem werd tot 1933 gehandhaafd. Wel werden enkele details gewijzigd. Terwijl in de eerste uitgave het de paardensporen waren die apart voorgesteld werden, vanaf de tweede uitgave kregen aparte fietspaden en hoofdwegen de nadruk (Lindhout, 1904). Ook werd bij deze uitgave, door opname van kilometeraanduidingen in de kaartrand, het schatten van afstanden vergemakkelijkt.

In de eerste uitgave had men zich nog tevreden moeten stellen met enkele afstands-aanduidingen tussen de grotere plaatsen op het overzichtskaartje. Afstands-aanduidingen direct naast de wegen werden pas vanaf 1927 opgenomen. Dit geldt ook voor de hoogtecijfers. Tot dat moment volstond men ten aanzien van de weergave van het reliëf, zelfs in de meer heuvelachtige streken, met de

4. *Legenda van de Wielrijders-Atlas, 1894.*

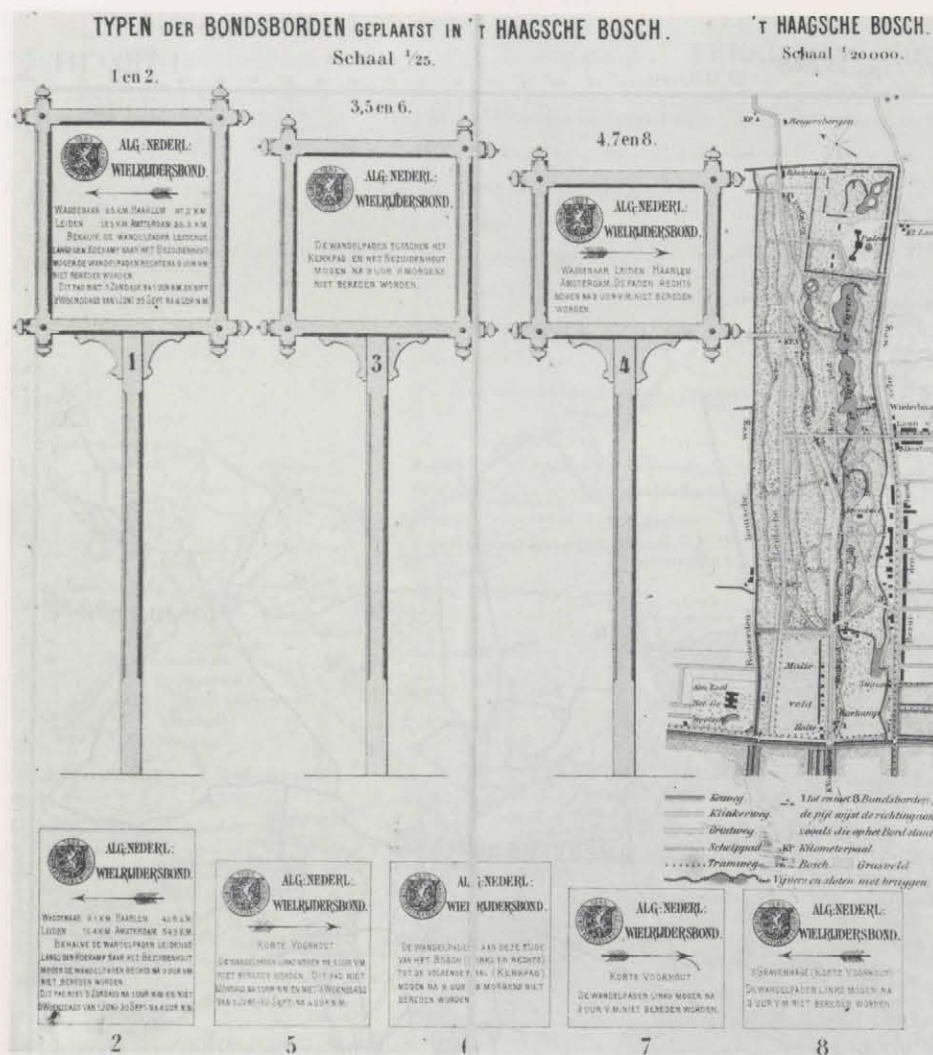
Dit zijn niet de enige verschillen tussen de Nederlandse fietskaarten en die uit andere Europese landen. Weliswaar werd de titel al vanaf de tweede uitgave veranderd van *Wielrijders-Atlas van Nederland* in *ANWB-Atlas van Nederland*, dit om de autorijders niet uit te sluiten, maar in de legenda van de uitgave van 1910 is nog sprake van de *Wielrijders-Atlas*. Pas in 1920, twintig jaar later dan in Duitsland, verscheen de eerste, voor automobilisten specifieke informatie op de kaarten. Dit waren de voor auto's verboden of onbruikbare wegen. De tegenwoordige ANWB-Touristenkaart meet ongeveer 140 x 55 cm. De kaarten van Ravenstein en Mittelbach bedragen ongeveer 40 x 30 cm. De bladen van de *Wielrijders-Atlas* zijn nog kleiner, slechts 20 x 23 cm. Deze waren ook in

Behalve de ANWB gaven nog verscheidene andere uitgevers kaarten en zakatlassen voor fietsers uit. Te noemen zijn Sleswijk, Smulders en Ten Brink. Het geven van een totaaloverzicht is moeilijk omdat deze produkten, in tegenstelling tot de *Bondsatlas* in de regel geen jaar van publikatie vermelden. Ook via Brinkmans nationale bibliografie is een datering vrijwel onmogelijk. Slechts een klein gedeelte van de kaarten blijkt hierin te zijn opgenomen. Brinkmans catalogus¹⁰ vermeldt tot en met 1891 in het geheel geen, tot 1900 slechts zeven en tot 1910 slechts 36 fietskaarten; de genoemde bibliografie van Bonacker¹¹ vermeldt slechts vijf fietskaarten van Nederland. Alleen al de veel grotere collectie van de auteur rechtvaardigt de conclusie dat er aanzienlijk meer kaarten geweest moeten zijn. Verder onderzoek is noodzakelijk en de auteur wil gaarne informatie hieromtrent toegezonden krijgen.¹²

Schaal van 200 000.

6. Illustratie afkomstig van de Wielrijders-Atlas, 1894.

NOTEN

Dit artikel is een bewerking van de lezing die de auteur tijdens de 13th International Conference on the History of Cartography in juni 1989 in Amsterdam presenteerde. De titel van deze lezing was: *From cycling to motoring maps. The emergence of new map types according to technical developments in the late 19th century.*

1. W. Bonacker, *Bibliographie der Straßenkarte*. - Bonn, 1973, blz. XI.
2. W. Lierz, W., *Radfahrerkarten vor 100 Jahren: Geschichte und Gestaltung des Urtyps der modernen (Auto-)Straßenkarte*. - In: *Kartographiehistorisches Kolloquium 1988*. - Berlin, 1990, blz. 169-177.
3. W. Lierz, W., *Von der Velokarte zur Autokarte: Hundert Jahre Landkarten für Radfahrer*. - In: *Cartographica Helvetica* 1 (1990), blz. 32-36.
4. Dit hoofdstuk over de ontwikkeling van de fietskaarten in Nederland werd speciaal voor deze bijdrage uitgewerkt.
5. Linden, J.A. van der, *Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden*. - Bussum, 1973.
6. C. Koeman, *Langs papieren wegen. Monumenten uit de geschiedenis van de wegenkaarten van Nederland*. - Utrecht, 1983, blz. 18 e.v.
7. Koeman, C., *Geschiedenis van de Kartografie van Nederland*. - Alphen aan den Rijn, 1983, blz. 201.
8. R. Slegtenhorst, *De geschiedenis van de Bondsatlas*. - In: *De binnenband, personeelsorgaan van de Koninklijke Nederlandsche Toeristenbond ANWB* (okt. 1968) 127, blz. 8-11.
9. C. Koeman, C., *Weg van de kaart: Een beschouwing over de kaart van de weg, gevolgd door een toespraak bij*

zijn afscheid als gewoon hoogleraar in de kartografie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op 1 oktober 1981. - Amsterdam, 1981, blz. 18-20.

10. R. van der Meulen, *Brinkman's Catalogus der Boeken, Plaat- en Kaartwerken*. - Leiden, 1901-1910. - Hoofdstukken Atlanten en Kaarten: 1882-1891, blz. 643-658; 1892-1900, blz. 835-852; 1901-1910, blz. 1225-1246.
11. Bonacker (1973), blz. 66.
12. Adres: W. Lierz, Dipl.-Math., An der Wolfsburg 24, 5303 Bornheim 1, Duitsland.

SUMMARY

From bicycle to car: A century of road maps for cyclists

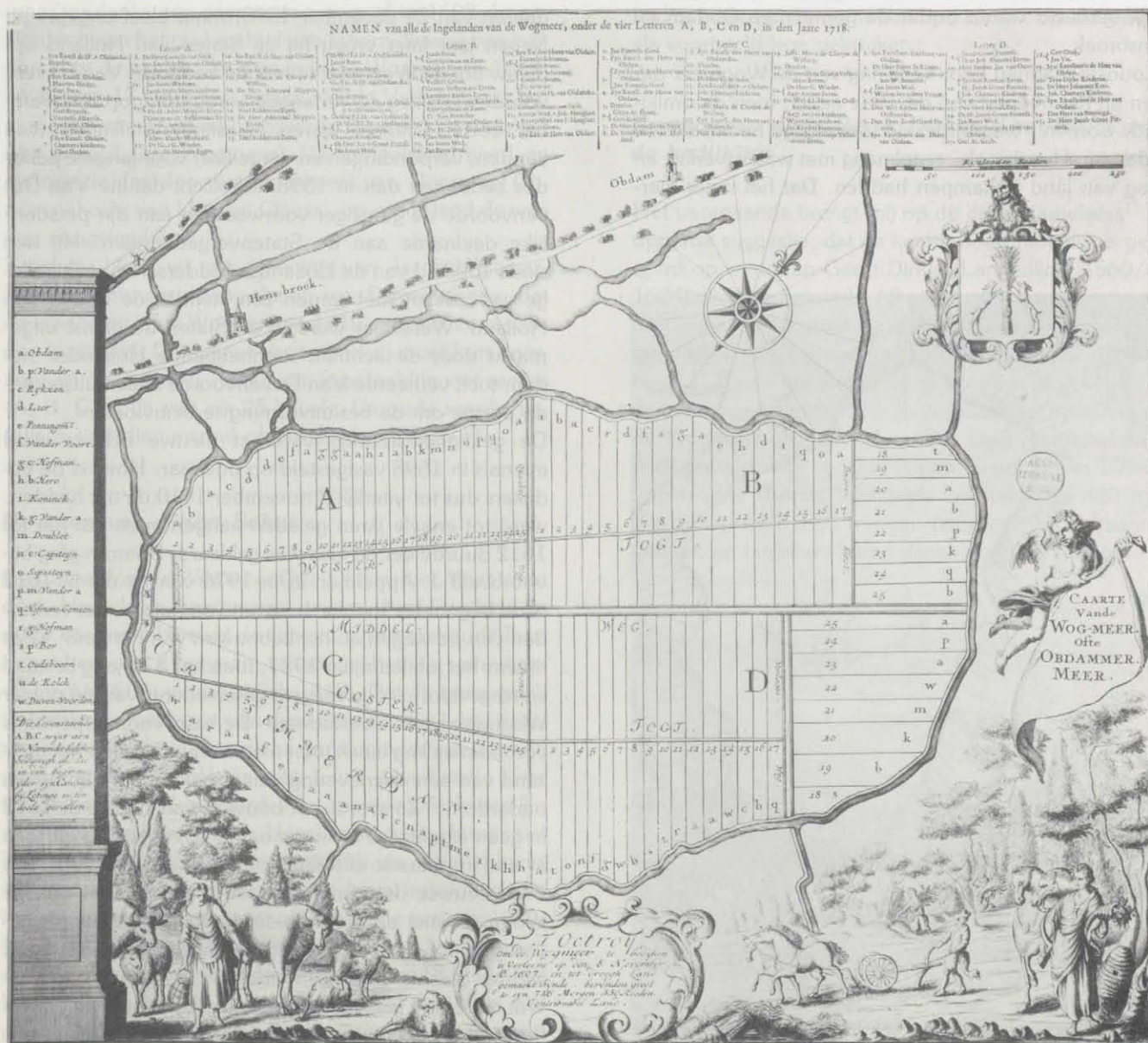
During the first half of the 19th century, travellers used simple road maps as a general guide only. The stage coach driver was responsible for finding the right direction. This changed with the development of the bicycle as the first vehicle for individual travel since 1885. Special maps with specific informations such as distances, road conditions and gradients were requested soon. Compared with other European countries, the development of cycling maps in the Netherlands started on a very good general basis of topographic mapping of the country. The popular *Wielrijders-Atlas van Nederland* (Cycling atlas of the Netherlands) served as the standard road map from 1894 for several decades, first for cyclists only, later for motorists, too. Due to the flat shape of the country, special signatures for gradients were never used.

De gedrukte kaart van de polder Wogmeer en landmeter Gerrit Dirksz. Langedijk: De ontbrekende schakel gevonden?

Inleiding

Een oppervlakkige beschouwing van de gedrukte kaart van de polder Wogmeer lijkt voldoende om het jaar van uitgave te kunnen schatten. Door een letteraanduiding in iedere kavel zijn de eigenaars van onmiddellijk na de bedijking terug te vinden op een zuil aan de linkerkant. Daarop staat een lijst van namen van twintig bedijkers (aangeduid met de letters 'a' tot en met 'w'), 'sodanigh als die in den beginne ijer zijn Cavellinge bij Lotinge is ten deele gevallen.' Ook valt op dat er geen huizen zijn ingetekend.

Dit alles leidt tot de conclusie dat de kaartinhoud de toestand van vlak na de bedijking weergeeft. Hiervoor werd blijkens het cartouche middenonder op 8 november 1607 octrooi verleend. Een datering omstreeks 1610 lijkt daarom op zijn plaats. Toch zijn er redenen om hierbij een groot vraagteken te plaatsen. Zo is de allegorische voorstelling van het boerenleven eerder kenmerkend voor laat 17de-eeuwse en 18de-eeuwse polderkaarten. Maar met name de signatuur 'A. Schut fecit' rechtsonder verraadt dat de uitgave onmogelijk uit het begin van de 17de eeuw kan dateren. Volgens M. Donkersloot-de Vrij zag de Amsterdamse graveur en tekenaar Albert

1. De kaart van Albert Schut, uitgegeven door het polderbestuur in 1718. Op dit bijzondere exemplaar is een apart gedrukte lijst van ingelanden gemonteerd. (Collectie Bodel Nijenhuis, Universiteitsbibliotheek Leiden)

Alvorens hierop in te gaan zal ik ter verduidelijking eerst een korte paragraaf wijden aan de bedijking en verkaveling van de polder Wogmeer. Vervolgens wordt beschreven wanneer de kaart van Schut werd uitgegeven. Tenslotte worden enkele karteringen van Gerrit Dirksz. Langedijck omstreeks 1600 behandeld. Daarbij wordt gezien of deze landmeter in verband kan worden gebracht met het door Albert Schut overgeleverde kaartbeeld.

De polder Wogmeer is gelegen in West-Friesland, omstreeks 10 kilometer ten westen van Hoorn. Deze 17de-eeuwse droogmakerij meet iets minder dan 700 hectare, die tot de gemeentelijke herindeling van 1979 ongeveer gelijk verdeeld waren onder de gemeenten Obdam en Hensbroek.

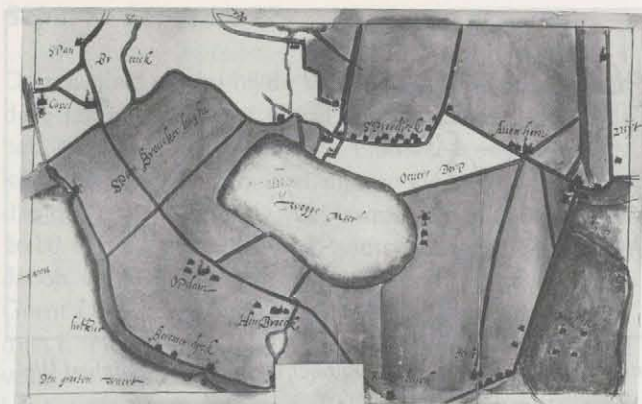
This is a historical map of the city of Dordrecht, showing its fortifications, canals, and surrounding areas. The map is oriented with a compass rose in the center. The city is surrounded by a large circular fortification. The map is labeled with various names and locations, including 'DORDRECHT' at the top, 'DORDRECHT' at the bottom, and 'DORDRECHT' on the right side. The map is drawn in a historical style with a grid of streets and canals.

68

Uit 1563, ten tijde van Jacobs zoon en opvolger Gijsbert van Duvendoerde (1540-1580), stamt de volgende passage uit een handschriftkroniek van de Hensbroeker geestelijke Jan Speck: 'op Paeschmaendach [12 april] ghinck die burgemeester met die schepenen [van Hensbroek] om stemmen om die Wogemeer droochghemalen te worden.'⁴

De geldigheidstermijn van het nieuwe octrooi werd evenals in 1598 vastgesteld op drie jaar. Hoewel de bedijkers dus tot uiterlijk 8 november 1610 de tijd hadden, werd tot enkele jaren geleden aangenomen dat het tot 1612 duurde eer de klus was geklaard. Daarom ging bijvoorbeeld J. Appelman er in 1976 van uit dat in 1612 werd begonnen 'met het bouwen van huizen, het verhar-den van de wegen en het bebouwen van het land'.⁶ Pas tijdens het jubileumjaar 1987, toen het 375-jarig bestaan werd gevierd, is de vroegste geschiedenis van de polder Wogmeer serieus bestudeerd. De basis voor Appelmans veronderstelling bleek toen niet meer te zijn dan het drijf-zand van een overlevering van onbekende herkomst en ouderdom.⁷ Zo wordt het bouwen van huizen in 1612 in geen eigentijdse bron genoemd. Overigens is dit toch al een misplaatst criterium om 'het jaar nul' van een 17de-eeuwse droogmakerij vast te stellen. Dat ook de Wogmeer niet als woonpolder bedoeld was, wordt bevestigd door de vroegste verpondingsgegevens: in 1632 werden slechts 10 huizen geteld.⁸

Wat betreft de feitelijke drooglegging, het bebouwen van het land en de aanleg van wegen werden wel gegevens gevonden. Volgens de doorgaans betrouwbare Hooranse kroniekschrijver Velius (1572-1630), die de bedijkingswerken wellicht zelf heeft gezien, viel de 'Spierdijcker-

3. Wogmeer en omgeving. Ongesigndeerd kopie van een gedeelte van een kaart van het gebied van het Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland door Gerrit Dirksz Langedijck, 1603. (Algemeen Rijksarchief, Afdeling kaarten en tekeningen, Den Haag)

meer' ondanks een zeer natte zomer al in 1608 droog. Verder bevat het oud-archief van Hoorn diverse bescheiden over de aanleg van wegen in de Wogmeer in 1609, en is er op 17 juni 1610 sprake van de Verlaatsweg, 'beginnende van 't verlaet op Spierdijck tot aen de ringsloot van de bedijckte Wogmeer'. De Verlaatsweg werd op genoemde dag door burgemeesters van Hoorn en Obdam gekocht van IJsbrant Claesz., op wiens land de weg was aangelegd.⁹

Tenslotte bleek uit een rekening van Jacob Willemsz. Paedts, rentmeester van Jacob van Duvenvoorde, dat de landerijen in de Wogmeer in 1610 voor het eerst werden ingezaaid. De nieuwe droogmakerij moet kort daarvoor (in de loop van 1609?) zijn ingedeeld in vier secties (A, B, C en D) van elk 25 kavels. De oude kavelstructuur is sindsdien vrijwel ongewijzigd gebleven.¹⁰

De kaart van Albert Schut

De *Caarte Vande Wogmeer Ofte Obdammer Meer* werd door Hamelers beschreven in zijn *West-Friesland in oude kaarten*¹¹ Hoewel de signatuur van graveur Albert Schut hem niet is ontgaan, schatte hij het jaar van uitgave op 'na 1607, vermoedelijk 1612'. Dat dit onmogelijk is, bleek al in het begin van deze bijdrage. De juiste datering van de gedrukte kaart van de Wogmeer kan worden gevonden in Huis Weldam bij Goor (Overijssel). Daar wordt het archief bewaard van de vroegere heren en vrouwen van Obdam en Hensbroek. Het Huisarchief Weldam, in fotokopie aanwezig bij de Archiefdienst Westfriese Gemeenten te Hoorn, bevat resoluties van het polderbestuur van de Wogmeer uit de periode 1676-1735. Blijkens deze bron namen dijkgraaf, heemraden en hoofdingelanden van de Wogmeer op 12 mei 1717 het volgende besluit: 'Is goet gevonden dat men een plaet sal laten sneiden van de Wochmeer met een pertinente verdelinge der landen en wie de eygenaers daer van zijn, om daarvan caerten te konnen laten drucken.'¹²

Hoogstwaarschijnlijk werd de kaart, een ets,¹³ in het volgende jaar uitgegeven. In de collectie Bodel Nijenhuis berust namelijk een exemplaar waaraan een apart vervaardigde gedrukte strook met de namen van alle ingelanden in 1718 is toegevoegd. Overigens heeft Albert Schut naast de grote kaart op de schaal van ongeveer 1:8.800 ook een versie vervaardigd van circa 1:18.000. Hiervan is de koperplaat - gesigndeerd 'A. Schut Sculp.' - aangetroffen in het archief van de polder Wogmeer.¹⁴ In de allegorische voorstelling op de grootschalige versie heeft Schut een vermakelijke onzorgvuldigheid begaan: de twee ploegende paarden rechtsonder houden zich staande op slechts zes benen. Of dit schoonheidsfoutje hem een korting op het honorarium kostte, is niet na te gaan. De gedrukte kaart komt in de resoluties van het polderbestuur niet meer ter sprake en polderrekeningen zijn pas sinds 1792 bewaard gebleven. De resolutie van 12 mei 1717 spreekt eenvoudig van het laten snijden van een koperplaat en niet over het aanzoeken van een landmeter om de Wogmeer in kaart te brengen. Dit kan erop wijzen dat men de beschikking had over een of meer manuscriptkaarten, die de graveur als voorbeeld kon gebruiken.

Karteringen door Gerrit Dirksz. Langedijck vóór de bedijking

Het voorgaande brengt mij op de door Hamelers¹⁵ geopperde suggestie, dat de kaartinhoud mogelijk is gebaseerd op werk van Gerrit Dirksz. Langedijck (1560/61-1624).¹⁶ Deze bekende Alkmaarse landmeter is eerder ook door Donkersloot-de Vrij in verband gebracht met ongedateerde en ongesigndeerd kaarten van de Wogmeer.¹⁷ Beide auteurs baseren hun onder voorbehoud gedane toeschrijvingen op de octrooien tot bedijking van de Wogmeer uit 1598 en 1607. Daarin wordt Langedijck genoemd als degene, die op 15 november 1596 de oppervlakte van de Wogmeer vaststelde op 840 morgen.¹⁸ Op de 618½ morgen behorend tot de bannen Obdam en Hensbroek kon Jacob van Duvenvoorde als

4. Simon Frisius (1580-1629). Aankomst van de vijf Spaanse ambassadeurs in Den Haag, februari 1608. De onderhandelingen over het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) begonnen tijdens de strenge winter van 1608. (Rijksprentenkabinet, Rijksmuseum Amsterdam)

*nog Gerrit Dircksz golenert is
groot parchement daer myn & fere
van opdam caske op gemaekt is
daer in Voor betaelt feb — 1-19-0*

5. Betaling voor een stuk perkament waarop 'Gerrit Dirksz.' in 1610 een kaart van de bedijkte Wogmeer tekende. (Huisarchief Wel-dam)

heer rechten doen gelden. De resterende 221½ morgen behoorden tot de banne Ursem en daarmee tot de grafelijkheid van Holland. Overigens bleek de Wogmeer na de bedijking slechts '726 Morgen 550 Roeden Contribuabel Land' op te leveren.

Het is niet bekend of de meting van 1596 in een octrooi-kaart heeft geresulteerd en zo ja, of deze bewaard is gebleven. Hammeleers suggereert dat een kaart van de onbedijkte Wogmeer en omgeving, berustend in het Algemeen Rijksarchief, wellicht door Langedijck is gemaakt.¹⁹ Hij voegt daaraan de datering 'vóór 1608, mogelijk 1598' toe, waarmee hij de mogelijkheid oppert dat wij hier te maken hebben met 'de' octrooi-kaart.²⁰ In werkelijkheid is het echter een kopie van een gedeelte van een in 1603 door Gerrit Dirksz. Langedijck vervaardigde kaart van het gebied van het Hoogheemraadschap van Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland.²¹

Het gemeentearchief Alkmaar bewaart een ongesigneerde kopie van een kaart van de nog natte Wogmeer door Gerrit Dirksz. Langedijck. Het handschrift van de onbekende kopiist is vermoedelijk vroeg 17de-eeuws. Dit bijzonder fraaie exemplaar kan dankzij enkele topografische elementen inhoudelijk vrij nauwkeurig worden gedateerd. Het 'Spierdijcker Verlaet' (links van het cartouche) werd in het voorjaar van 1596 aangelegd ter vervanging van een overtoom.²² Verder is een vaart getekend, die in 1604 op enige afstand van de noordoostkant van de Wogmeer werd aangelegd langs de Spierdijk en de Lutkedijk, om tenslotte uit te komen bij Obdam.²³ Van dit werk, dat evenals de bouw van het Spierdijcker Verlaet op kosten van Hoorn werd uitgevoerd, wordt door Velius melding gemaakt: 'Werd ook een nieuwe vaert gemaekt tot kosten van de Stad, beginnende van de Sluyse tot Spierdijk, en loopende meest den Spierdijcker weg langs tot aen Opdam: zijnde deselve vaert seer gerijfelijk voor die van Opdam, Heynsbroek en de andere dorpen daer by, om by onweder tot Hoorn te komen sonder de Meer te moeten overvaren.'²⁴ Wie vóór 1604 zijn produkten in de stad op de markt wilde brengen, moest de gedwongen oversteek naar de sloot tussen Wogmeer en overtoom/verlaat van Spierdijk op de koop toe nemen. Om de bevaarbaarheid op peil te houden werd deze sloot in 1565 en 1593 uitgediept.²⁵

De Alkmaarse kopie lijkt de vrucht te zijn van een vrij uitvoerige meting. De kustlijn is gedetailleerd weergegeven en alle aan het meer gelegen landerijen en de namen van hun eigenaren (of gebruikers?) zijn ingetekend. Deze onmiddellijk in het oog springende kenmerken bieden een aanknopingspunt voor een mogelijk exacte datering. Het is namelijk bekend dat de bedijkers van de Wogmeer vrijwel onmiddellijk na aanvang van hun werkzaamheden werden gehinderd door een ommissie in het octrooi van november 1607. Het bleek tijdens de eerste maanden van 1608 zeer moeilijk om de eigenaren van landerijen rondom het meer te bewegen tot gehele of gedeeltelijke verkoop. Deze 'oude landen' moesten ten dele worden afgegraven voor de aanleg van ringdijk en ringsloot en voor afdamming van op de Wogmeer uitkomende sloten. De voortgang van het werk werd hierdoor zodanig gehinderd dat de Staten van Holland op 15 april 1608 besloten tot ingrijpen. De bedijkers kregen het recht om de benodigde oude landen te 'gebruiken' (lees: onteigenen).

De kaart van Langedijck kan zijn gemaakt tijdens de periode voorafgaand aan de verlening van dit aanvullend octrooi. Deze veronderstelling wordt mogelijk ondersteund door de tekst in het cartouche rechtsboven. Daar worden precieze breedten van het meer in noordoost-zuidwestelijke en noordwest-zuidoostelijke richting genoemd, gemeten tussen enkele oriëntatiepunten langs de oever.

Bij een driehoeksmeting rondom het meer lijkt het omslachtig en weinig zinvol om deze afstanden te berekenen. Een meting in een vaartuig ligt evenmin voor de hand. Door de beweging van het water konden immers grote fouten worden gemaakt. Lopen op water - al dan niet met een meetketting in de hand - is slechts weinigen gegeven, behalve tijdens een langdurige vorstperiode. Wat dit betreft worden wij op onze wenken bediend door de ongehoord strenge winter van 1608. Volgens Velius was een koude week van 19 tot 26 december 1607 de voorbode van een zware beproeving in de volgende maanden: 'daer na doyde 't 3 of 4 dagen aen malkander. Den 1. Januarij anno 1608 begon 't weder sterk te vriesen, en duyde, hoe wel de lucht somtijts wel een weynig ontliet, tot diep in de Maert toe. [...] Veel luyden vrosen hier en daer op de wegen dood van koude.'²⁶

Schut = Langedijck?

Ongetwijfeld omdat hij de Wogmeer kende als geen andere landmeter, werd Gerrit Dirksz. Langedijck na de bedijking aangezocht om de nieuwe droogmakerij in kaart te brengen. Hoeveel hij aan deze opdracht verdiende, is niet bekend. Wel vermeldt een rekening uit 1610 van Jacob Willemsz. Paedts, de rentmeester van Jacob van Duvenvoorde, de volgende uitgave: 'noch Gerrit Dirksz. geleverd een groot parkement vel, daer mijn E. Heere van Opdams Caerte op gemaect is, daer voor ick bet[aelt] heb f 1-19-0.'²⁷

In akten van verpachting van landerijen in de Wogmeer tussen 1615 en 1618 wordt steeds naar de kaart van Langedijck verwezen. Op 14 november 1615 wordt bijvoorbeeld verpacht 'een stukke lants gelegen in 't Wogmeerlant, in de caerte geteeckent met A3, groot volgens de meetinge van Gerrit Dirksz. lantmeeter vier duysent sessentwintich roeden'.²⁸

Na 1618 komt de naam van Gerrit Dirksz. Langedijck in de archieven van de polder Wogmeer en Huis Weldam niet meer voor. Mogelijk is zijn manuscriptkaart in de loop van de 17de eeuw verloren gegaan, bijvoorbeeld tijdens stormvloedramp van november 1675. In totaal werd ruim 25.000 hectare land in oostelijk West-Friesland door het zoute zeewater overstroomd. Ook de Wogmeer en zijn relatief laaggelegen omgeving werden zwaar getroffen en kwamen pas droog tussen mei en juli 1676.²⁹

Toch is het niet uitgesloten dat Langedijcks manuscriptkaart van de bedijkte Wogmeer de tand des tijds vooralsnog had doorstaan. Want in 1697 maakte Dirk Pittes, penningmeester van de polder, bij het opmaken van een verpondingslegger van huizen en landerijen gebruik van 'een out resolutieboek, in welk ik vande groote der Wogmeerlanden en verpondinge vanden, uytgerekent in den jare 1637 bij de heeren Jacob van Teylingen Bas en Willem Jansz. Chamay, als oock mede van 2 morgenboeken gemaakt in den jare 1672 en 1677 bij mijn predesessuur Jacob Cos, oock mede van 2 caarten sprekende van de Wogmeers groote'.³⁰ Helaas noemt Pittes geen datering of maker(s) van de kaarten.

In 1717 werd Albert Schut aangezocht om een koperplaat te snijden voor het polderbestuur van de Wogmeer. Zijn *Caarte Vande Wogmeer Ofte Obdammer Meer* werd in 1718 uitgegeven. Het is zeker denkbaar dat hij als voorbeeld dezelfde kaarten heeft gebruikt als Pittes in 1697.

Het door Schut overgeleverde kaartbeeld dateert merkwaardig genoeg uit de beginperiode van de droogmakerij. De zuil aan de linkerkant bevat de namenlijst van de bedijkers, met een letterverwijzing naar de eigendommen die hen na de verkaveling in (vermoedelijk) 1609 bij loting waren toegefallen. Aan de juistheid van de inhoud hoeft niet te worden getwijfeld. De eigendommen van Jacob van Duvenvoorde en zijn echtgenote Petronella van der Aa (aangeduid als 'a' en 'b') worden namelijk ook genoemd in rekeningen uit 1610 van de reeds genoemde rentmeester Jacob Willemsz. Paedts.³¹

Aangezien een eigendomsadministratie uit 1610 reeds

Dirk Pittes niet meer ter beschikking stond, moet Albert Schut zich voor de kaartinhoud gebaseerd hebben op een andere bron. Gezien het voorgaande is het mijns inziens zeer aannemelijk, dat dit de op perkament getekende kaart uit 1610 van Gerrit Dirksz. Langedijck of een kopie daarvan was.

NOTEN

1. Marijke Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*. - Groningen, 1981, blz. 210.
2. Tenzij anders is vermeld, zijn gegevens over de bedijking van de Wogmeer ontleend aan: Jan de Bruin, Enkele hoofdstukken uit de geschiedenis van Obdam, Hensbroek en de Wogmeer. - In: *West-Friesland's Oud en Nieuw* (WFON) 55 (1988), blz. 115-132.
3. H.G.A. Obreen, *Geschiedenis van het Geslacht van Wassenaer*. - Leiden, 1903, blz. 125-129. Ook hierna volgende genealogische gegevens over de Van Duvenvoordes zijn hieraan ontleend.
4. Chr. Dessing, Hensbroek en Opdam in de 16e eeuw. - In: *WFON* 12 (1938), blz. 23.
5. Jan de Bruin, *Inventaris van stukken uit het Huisarchief Weldam betreffende de heerlijkheid Obdam-Hensbroek... 1438-1920*. - Hoorn, - 1987. - getypt manuscript Archiefdienst Westfriese Gemeenten, blz. 60-62 (registnummers 26 en 27). Zie ook blz. 7: Jacob van Duvenvoorde noemde zich sinds 1620 'Van Wassenaer'.
6. Jan Appelman, De polder Wogmeer en zijn bewoners. - In: *WFON* 43 (1976), blz. 115. Zie ook: Volkert J. Nobel, Enkele grepen uit de ruim 363-jarige geschiedenis van de zelfstandige polder Wogmeer. - In: *WFON* 43 (1976), blz. 126-132.
7. In 1937 werd het 325-jarig bestaan gevierd. Zie: H. L[angedijck], Polder Wogmeer. - In: *WFON* 13 (1939), blz. 171-174.
8. Archiefdienst Westfriese Gemeenten (hierna AWG), Oudarchief Hoorn (hierna OAH), inv.nr. 389, bergnr. 1317 (Register van verpondingen in West-Friesland, folio 259).
9. AWG, OAH, inv.nr. 158, bergnr. 151 (folio 198 verso).
10. Vergelijk met de topografische kaart in: *Grote Provincie Atlas 1:25.000: Noord-Holland*. - Groningen, 1988, blz. 48-49, 58-59.
11. M. Hameleers, *West-Friesland in oude kaarten*. - [Wormerveer], 1987, blz. 102-103 (nr. 23B).
12. AWG, Huisarchief Weldam (hierna HAW), inv.nr. 45.
13. De grafische techniek werd door Hameleers, noot 11, ten onrechte aangeduid als kopergravure.
14. Zie ook: Donkersloot-de Vrij, blz. 69 (nr. 112).
15. Hameleers, noot 11.
16. Blijkens een akte van 9 december 1606 uit het oud-notarieel archief van Alkmaar (inv.nr. 35) is Gerrit Dirksz. Langedijck dan 45 jaar. Hij werd op 28 oktober 1592 geadmitteerd door het Hof van Holland. Zie: P.S. Teeling, *Repertorium van Oud-Nederlandse landmeters, 14e tot 18e eeuw*, Deel I. - [Apeldoorn, 1981], blz. 106; E. Muller en K. Zandvliet (red.), *Admissies als landmeter in Nederland voor 1811*. - Alphen aan den Rijn, 1987, blz. 165.
17. Donkersloot-de Vrij, blz. 69 (nrs. 111 en 112).
18. AWG, HAW, inv.nrs. 34 en 35.
19. Algemeen Rijksarchief Den Haag, afdeling kaarten en tekeningen, collectie Hingman, cat.nr. 2503.
20. Hameleers, blz. 102 (nr. 23A). Hij gaat daarmee verder dan Donkersloot-de Vrij (blz. 69, nr. 111). Zij volstaat met: 'vóór 1608'.
21. Naar aanleiding van een bijzondere vondst zal op een later tijdstip een apart artikel aan deze kaart (door Donkersloot-de Vrij beschreven op blz. 140, nr. 712) worden gewijd.
22. AWG, OAH, inv.nr. 149, bergnr. 91 (Resoluties vroedschappen van 31 augustus en 18 oktober 1594), inv.nr. 150, bergnr. 98 (Resoluties vroedschappen van 30 mei 1590), inv.nr. 158, bergnr. 151 (Overeenkomst Hoorn/Obdam van 12 september 1591, folio 85 recto en

verso) en inv.nr. 166, bergnr. 232 (Ghemene Uuytgift, 6 mei en 4 juni 1596). Deze gegevens werden mij welwillend ter beschikking gesteld door de heer L.A. Boots te Purmerend.

23. De vaart is ook op latere topografische kaarten goed herkenbaar. Vergelijk bijvoorbeeld blad 263 (verkend 1895 Ged. herzien 1904) in: [Topografisch Bureau van het Ministerie van Oorlog], *Historische Atlas Noord-Holland: Chromotopografische kaart des Rijks Schaal 1:25.000* (Den IJp 1989).
24. Theodorus Velius, *Chronyk van Hoorn [...], Dezen vierden Druk met Aantekeningen vermeerderd door Sebastiaan Centen.* - Hoorn, 1740, blz. 524.
25. AWG, OAH, inv.nr. 166, bergnr. 212 (Uutgeven, 20 september, 30 september en 10 oktober 1565) en bergnr. 230 (Ghemene Uuytgifte, 24 juni 1593).
26. Velius, blz. 533-534; De beruchte winter van 1608 is uit diverse bronnen bekend. Zie ook: Evert van Straaten, *Koud tot op het bot, de verbeelding van de winter in de zestiende en zeventiende eeuw in de Nederlanden.* - 's-Gravenhage, 1977, blz. 96-97.
27. AWG, HAW, inv.nr. 157.
28. ibidem, inv.nr. 49.
29. H. Schoorl, *De dijkdoorbraak in Scharwoude in 1675.* - In: *WFON* 34 (1967), blz. 100-108.
30. AWG, Archief van de polder Wogmeer (archiefinventaris in voorbereiding), verpondingslegger, 1697.
31. AWG, HAW, inv.nrs. 157 en 159a.

SUMMARY (Paula Velthuys)

The printed map of the Wogmeer Polder and the surveyor Gerrit Dirksz. Langedijk: the missing link found?

In 1717/1718 the Amsterdam engraver and draughtsman Albert Schut engraved a map that was commissioned by the polder-board of the Wogmeer. However, the situation depicted dates from 1610. Possibly Schut based his engraving on a 1610 map of the newly reclaimed land, which drawn on parchment by Gerrit Dirksz. Langedijk. This surveyor from Alkmaar had already surveyed the Wogmeer several times before it was diked in. An unsigned copy of one of these maps has survived and is now conserved in the municipal archives in Alkmaar. This beautiful map of the Wogmeer depicting it at the time it was still a lake, was probably drawn in connection with the problems that hampered progress in the construction of the dikes during the first months of 1608.

Nu te koop van de auteur:

P.C.J. van der Krogt, *Advertenties voor kaarten, atlasen, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811.* With introd. in English. Utrecht, 1985. Geb. XV, 473 p. Met registers op namen, gebieden en onderwerpen.

Te bestellen door overmaking van f 79,— + f 7,50 verzendkosten op giro nr. 1.871.411 t.n.v. P.C.J. van der Krogt te Delft onder vermelding van 'Advertenties'.

18 en 19 NOVEMBER

VEILING BOEKEN EN GRAFIEK

KIJKDAGEN 13 t/m 16 november, 10.00-16.00 uur

waarin opgenomen uit oud bezit

GROTE COLLECTIE CARTOGRAFIE

o.a. wandkaarten van Brabant, Vijfheerenlanden, Alblasserwaard, Tielerwaard, Krimpenerwaard, Leiden, Milaan enz. enz.

Voorts grote collecties oude, zeldzame en geïllustreerde boeken. Topografische en decoratieve grafiek. Genealogie en heraldiek. Geschiedenis en topografie enz. enz.

Geïllustreerde catalogus te bestellen door overmaking van f 20,- naar giro 37.55.327 of bank NMB 67.11.13.984, o.v.v. "cartografie"

BUBB KUYPER

Jansweg 39 ■ 2011 KM Haarlem
tel. 023-323986 ■ fax 023-323893

A & I

ARCHIEFSELECTIE EN INVENTARISATIE

Wij maken uw kaarten- en tekeningenbestanden op deskundige wijze toegankelijk, volgens:

- archivistische regels;
- fobid-regels of
- naar eigen wens.

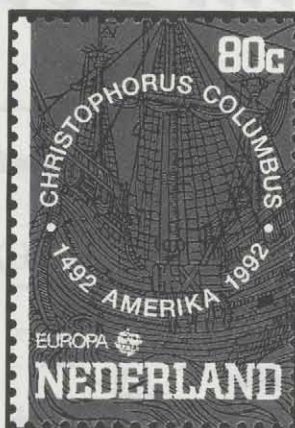
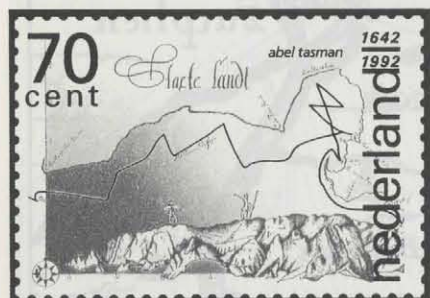
Verder leveren wij naar wens een inventaris of catalogus van uw archief of bestand.

INTERESSE?

Vraag vrijblijvend informatie of prijsopgave.

A & I, Archiefbewerking
Postbus 359
9670 AJ WINSCHOTEN

NB. Onze archiefconsulenten zijn hoog opgeleid en beschikken over minimaal MMA, SOD I + II, GO-H.

Postzegels Abel Tasman en Columbus

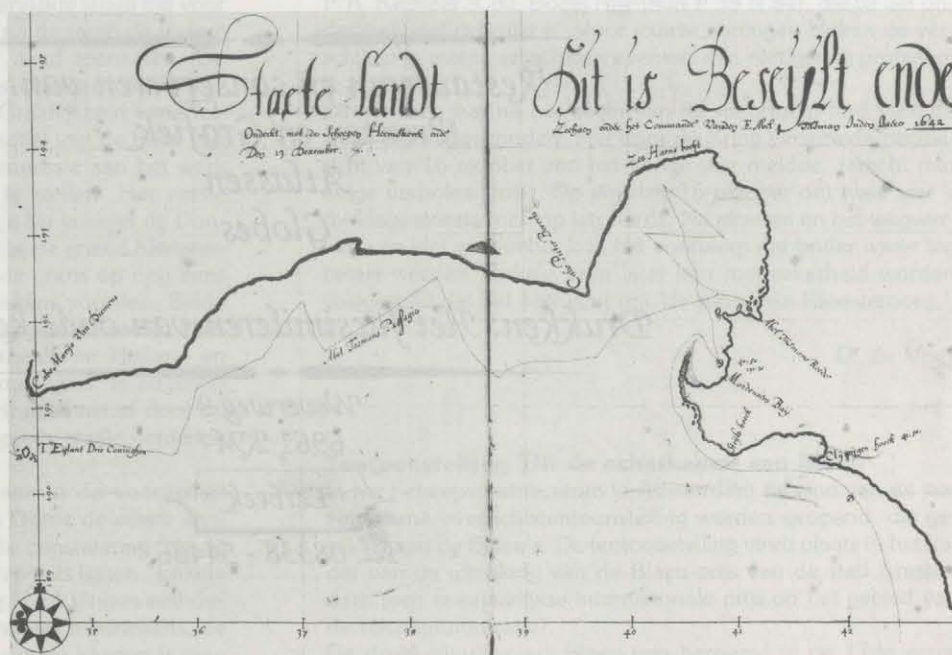
Dit jaar zijn er twee Nederlandse postzegels uitgekomen die van interesse kunnen zijn voor de historisch kartograaf.

Op 12 maart 1992 kwam een bijzondere postzegel uit ter herdenking van het feit dat Abel Tasman 350 jaar geleden Nieuw Zeeland als eerste Europeaan in ogenschouw heeft genomen. De postzegel is ontworpen door Heng Glaesener van het bureau Tiramisu voor audiovisuele en grafische vormgeving uit Esch-sur-Alzette in Luxemburg. Geen gemakkelijke opgave, niet alleen omdat Luxemburg nooit een zeevarende natie is geweest, maar ook omdat Tasman voor Glaesener een volkomen onbekende was. Bovendien was het voor Glaesener de eerste keer dat hij een dergelijke opdracht kreeg. Na enig onderzoek bleek hem al snel dat een van de kopieën van het journaal van Tasman van zijn reis naar Nieuw Zeeland bewaard was gebleven (Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage, 1e afd. Aanwinsten 1867 A III). Het logboek is voorzien van kaarten en tekeningen van de kusten die hij aandeed. Een van de aanzichten en een kaart zijn op de postzegel afgebeeld. Het aanzicht van het Drie Koningen Eiland (in het noorden van Nieuw Zeeland) is afgebeeld op de postzegel. Het is een van de weinige

tekeningen waarop twee inheemsen getoond worden. De zegel toont verder de kaart van de westkust van Nieuw Zeeland, getiteld *Stacte Landt, dit is Beseijlt ende Ondeckt met de Schepen Heemskerck ende Zeehaen...*, waar de route van de twee schepen op is afgebeeld (Map 51 in G. Schilder, *Australia unveiled*). De bevolking van het nieuwe land was tamelijk krijgslustig. De plaats waar zijn schepen door strijders werden aangevallen, noemde Tasman dan ook meteen Moordenaars Baai (rechts op de postzegel). Enkele opschriften van de gebruikte kaart en tekening zijn weggelaten of enigszins verplaatst om een grotere helderheid van het algemene beeld te verkrijgen.

Op 7 juli volgden twee postzegels, die de ontdekking van Amerika door Christoffel Columbus herdenken. Deze zegels zijn ontworpen door de Italiaanse ontwerper Italo Lupi. De zegel van 60 cent toont Columbus en een wereldbol met een bewust vage tekening, die iets aangeeft van een geografische kaart en tegelijkertijd iets van de sterrenhemel. De cirkelvorm, waarin de tekst op de tweede zegel staat, sluit aan bij de bolvorm op de eerste postzegel.

(Bron: ProFil, Informatieblad van PTT Post Filatelie over nieuwe postzegeluitgaven, nr. 85 en nr. 89).

De originele kaart uit Tasmans journaal (Alg. Rijksarchief, Den Haag).

Restauratieatelier Paul Peters

Restaureren en conserveren van:
Prenten en Grafiek
Atlassen
Globes

Drukken: Het facsimileren van oude kaarten

Weverweg 9
6961 KM

Eerbeek

Tel. 08338 - 54466

De Steen van Kloosteroord op een kaart van Ketelaar uit 1758.

Kaarten wijzen de weg naar een oude grenssteen bij Hank

De Steen van Kloosteroord, een grenssteen die in 1564 in de verlatenheid van de verdronken Grote of Zuidhollandse Waard ongeveer 4 km noordoostelijk van Geertruidenberg was afgezonden, is weer boven water gehaald. Van de Archiefkring Hank in het Land van Altena ontving de redactie een map met documentatie over deze speurtocht, waaraan het volgende is ontleend.

Door de Sint-Elisabethsvloed van 1421 waren de grenzen van eigendom, jurisdictie en bestuur in de Grote Waard verdwenen. De eigenaars lieten de verlaten watervlakte lange tijd voor wat het was, totdat ongeveer een eeuw na de ramp de visserij de belangstelling voor dit gebied weer deed toenemen. De voormalige bedding van de Oude Maas was een van de belangrijkste limieten, namelijk tussen de Graaflijkheid van Holland en de Nassause bezittingen. Op initiatief van de Prins van Oranje ging in 1560 een onderzoeksc commissie aan het werk om deze oude bedding opnieuw vast te stellen. Het eerste merkteken, een bolbaken werd geplaatst waar vroeger de Donge in de Oude Maas uitmondde; dat was bij de griend Kloosteroord. Verder westwaarts gaande werd de grens op nog eens elf punten bepaald en van evenzovele bakens voorzien. Beide partijen lieten hun landmeters de bevindingen in kaarten vastleggen: Pieter Sluiter voor de Graaflijkheid van Holland en Cornelis Pietersz. voor de Nassause domeinraad. In augustus 1564 maakten deze landmeters het werk definitief af door op de met bolbakens (grote tenen korven op een staak) gemerkte plaatsen molenstenen af te zinken.

In een artikel uit 1984 over deze bakens in de voormalige Maasbedding had de amateur-historicus Oome de eerste aanzet voor een onderzoek gegeven met de constatering 'op de huidige dag moeten ze nog steeds op hun plaats liggen.' Enkele nijvere medewerkers van de Archiefkring Hank gingen enthousiast op zoek naar de meest bekende van deze merktekens, de Steen van Kloosteroord. Met behulp van oude kaarten is men

erin geslaagd de plaats waar Sluiter voor het eerst in 1560 dit merkteken op zijn kaart had aangegeven op enkele tientallen meters na nauwkeurig vast te stellen.

Een vergelijkend onderzoek van enkele pre-kadastrale en kadastrale kaarten, waarbij men uitging van gemakkelijk herkenbare identieke punten, leverde uiteindelijk dit resultaat op. Een groot voordeel was, dat de Steen van Kloosteroord als topografisch oriëntatiepunt en grensteken door de eeuwen heen op veel kaarten voorkomt. Onder andere is dat het geval op de hierbij afgebeelde Kaarte van de onbekaade gorsen van den Zuidhollandzen Polder (ca. 1:4.000, 1758), getekend door P.A. Ketelaar (Coll. Bodel Nijenhuis P 55 N 84), die bij het onderzoek niet gebruikt is. Voor exacte metingen bleken de verschillen in maten en schalen evenwel een niet gering probleem te vormen.

Binnen een jaar na het begin van de speurtocht had men de steen al teruggevonden. Het door de Kring verspreide persbericht van 16 oktober van het vorige jaar meldde, terecht met enige verholten trots: 'Op dinsdag 15 oktober om twee uur 's middags stootte men op iets hards. Na aftasten en het wegwerken van klei en blubber kon het voorwerp dat onder water lag betast worden. Enkele uren later kon met zekerheid worden vastgesteld dat het hier ging om 'de steen van Kloosteroord.'

D. de Vries

Tentoonstelling 'Uit de schatkamer van Blaeu'

In het Scheepvaartmuseum in Amsterdam zal eind van dit jaar een kleine overzichtstentoonstelling worden geopend, die gewijd is aan de Blaeu's. De tentoonstelling vindt plaats in het kader van de uitreiking van de Blaeu-prijs van de stad Amsterdam (een tweejaarlijkse internationale prijs op het gebied van de telecommunicatie).

De drukkerij-uitgeverij Blaeu was beroemd in de 17de eeuw

om zijn globes, (wand)kaarten, zeemansgidsen, atlassen en diverse boeken. Uit het zeer grote assortiment is een keuze gemaakt die de diversiteit en de kwaliteit van de Blaeu-uitgaven laten zien. Het accent ligt op de kartografie, omdat de Blaeu's daar zelf de nadruk op legden. De bezoeker zal echter ook kunnen zien dat zij de drukkers waren van Vondel, P.C. Hooft, Hugo de Groot en anderen.

De schijnwerpers worden gericht op Willem Jansz. Blaeu (1571-1638), de geleerde-ondernemer die het bedrijf in 1599 in Amsterdam stichtte en tot bloei bracht. Behalve drukker en uitgever was hij ook vervaardiger van astronomische instrumenten en auteur van zeemansgidsen. In zijn uitgeverij bouwde hij een heel breed fonds op. Vervolgens treden de twee zoons Joan I (1599-1673) en Cornelis (ca. 1610-1642) voor het voetlicht. De regent-zakenman Joan I maakte het bedrijf beroemd in heel Europa met zijn spectaculaire omvangrijke uitgaven. Tot slot komen diens zonen, Willem (1635-1701), Pieter (1637-1706) en Joan II (1650-1712) aan bod. In deze laatste periode werden niet zo veel nieuwe initiatieven ontplooid, maar de, nog immer beroemde, drukkerij bleef tot 1695 en de uitgeverij tot 1706 in stand.

Bij de tentoonstelling verschijnt de publikatie *Drie generaties Blaeu: Amsterdamse cartografie en boekdrukkunst in de zeventiende eeuw* van de hand van Marijke Donkersloot-de Vrij, verkrijgbaar in het scheepvaartmuseum en in de boekhandel (uitgegeven door de Walburg Pers te Zutphen, f 24,50). Een lijst met beschrijvingen van de tentoongestelde objecten is uitsluitend in het museum te verkrijgen.

Te zien van 11 december 1992 tot 19 april 1993

dinsdag t/m zaterdag van 10.00 - 17.00 uur,

zondag van 12.00 - 17.00 uur

Adres: Nederlands Scheepvaartmuseum, Kattenburgerplein 1, Amsterdam (tel. 020-523222); bereikbaar met buslijnen 22 en 28 vanaf het Centraal Station (of een kwartier te voet).

Register op Caert-Thresoor

Binnenkort verschijnt het register op de eerste tien jaargangen (1982-1991) van *Caert-Thresoor*. Het is samengesteld door Jan Cramer, medewerker van de Westerse bijzondere afdeling.

REGISTER OP DE JAARGANGEN 1-10 (1982-1991)

SAMENGESTELD DOOR JAN CRAMER

CAERT-THRESOOR

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE KARTOGRAFIE IN NEDERLAND

gen van de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Behalve een geïntegreerde alfabetische index op personen, geografische namen en zaken, bevat het twee lijsten van artikelen (op auteur en thema) en een lijst van gerecenseerde werken. Voor f 15,- is het register bij de redactie te bestellen met behulp van de in dit nummer bijgevoegde kaart.

Tentoonstelling Helsinki

Van 2 oktober tot 1 november 1992 wordt in de Kathedraal van Helsinki (Finland) de tentoonstelling *The North-East Passage: From Vikings to Nordenskiöld* gehouden. Initiatiefnemers en uitvoerders van de tentoonstelling zijn de Universiteitsbibliotheek Helsinki en de Finse transportonderneming Nurminen die tevens als hoofdsponsor optreedt. Onder de Noordoost Passage wordt verstaan de Arctische zeeweg die vanuit de Atlantische Oceaan ten noorden van Europa en Azië in de Stille Oceaan uitmondt. Felbegeerd als alternatieve handelsroute naar de rijke markten in Oost-Azië werd deze zeeweg vanaf 1553 eeuwenlang door met name de Noordegerepene zeemogendheden Engeland en Nederland, maar evenzo door Rusland, onderzocht en grotendeels in kaart gebracht. Het duurde tot 1878-79 voordat de Fin A.E. Nordenskiöld onder Zweedse vlag er voor de eerste maal in slaagde de gehele route aan één stuk af te leggen.

Het doel van de tentoonstelling is de fascinerende geschiedenis van de ontdekking van de Noordoost Passage, en de kartografische en anderszins wetenschappelijke weergave daarvan, internationaal meer bekendheid te geven. Tegelijkertijd wordt beoogd de bij de Universiteitsbibliotheek Helsinki ondergebrachte Nordenskiöld-collectie - een van de grootste en rijkste (particuliere) verzamelingen van kaarten, atlassen en geografische literatuur in de wereld - onder de aandacht te brengen van een breder publiek.

De tentoonstelling en Engelstalige catalogus - ca. 300 blz. en meer dan 300 illustraties - behandelen een diversiteit aan onderwerpen m.b.t. de geschiedenis van de Noordoost Passage. Van Nederlandse zijde wordt een uitvoerige bijdrage geleverd door drs. Edwin Okhuizen die de geschiedenis van de kartografie van de Noordoost Passage en Noord-Eurazië behandelt gedurende de 15de-19de eeuw. Aanvankelijk hoofdzakelijk gebaseerd op hypothesen ontstond langzaam maar zeker een steeds betrouwbaarder kaartbeeld als gevolg van de geografische informatie verzameld op handels- en ontdekkingsreizen. Zowel Nederlandse kartografen als reizigers speelden hierin een grote rol. Finse en Zweedse specialisten behandelen uitvoerig de geschiedenis van de navigatie en de ontwikkeling van scheepstypes. Uiteraard krijgen ook de persoon Nordenskiöld, de wetenschappelijke resultaten van zijn expeditie en zijn nu nog bestaande collecties in Finland en Zweden uitgebreide aandacht.

Naast materiaal afkomstig uit de verzamelingen van de Nordenskiöld-collectie en de Nurminen onderneming, worden aan de tentoonstelling objecten in bruikleen afgestaan door Zweedse, Russische, Engelse en Nederlandse (Rijksmuseum Amsterdam) instellingen.

Voor verdere inlichtingen: Drs. Edwin Okhuizen, RUU-FRW, Vakgroep Kartografie, Postbus 80115, 3508 TC Utrecht

Rectificatie

In het artikel 'De oudste kaart van de Verenigde Nederlanden' in het vorige nummer van *Caert-Thresoor* is een storend foutje geslopen. De laatste zin van de tweede alinea op blz. 48 moet natuurlijk luiden: 'De oorsprong van het kaartje, het boek of de atlas waaruit het afkomstig was, was eveneens onbekend.'

Besprekingen

Leo Belgicus : An illustrated and annotated cartobibliography / H.A.M. van der Heijden. - Alphen aan den Rijn: Canaletto, 1990. - 113 p., geïll. - ISBN 9064-69-644-6.

Zevenentwintig jaar na het verschijnen van R.V. Tooley's *Leo Belgicus: An illustrated list*, heeft het hier besproken boek van Van der Heijden het licht gezien. Zoals de schrijver in het voorwoord al duidelijk maakt, is zijn boek veel meer dan een aanvulling op het al lang niet meer verkrijgbare werk van Tooley. Niet alleen zijn veel nieuw ontdekte kaarten in de vorm van de *Leo Belgicus* opgenomen, maar door een veel uitgebreidere en nauwkeuriger beschrijving, het afbeelden van iedere besproken kaart en een veel overzichtelijker classificatie is het determineren van kaartbladen veel eenvoudiger geworden en is de kans op verkeerde determinatie, die bij Tooley levensgroot aanwezig was, tot een minimum beperkt.

In de inleiding gaat Van der Heijden in op de iconologische aspecten van de *Leo Belgicus*-kaarten. Hij wijst, zij het beknopt, naar de grote vertrouwdeheid van mensen uit de 16de en 17de eeuw met symboliek, en geeft enkele voorbeelden van kaarten als 'plaatjes': Europa als maagd, Azië als het gevleugelde paard Pegasus, de Wormer als vogel. Het ontstaan, en de populariteit, van kaarten van de Verenigde Nederlanden in de vorm van een leeuw plaatst hij in een historische context. Enerzijds is er aan het eind van de 16de eeuw een groeiende behoefte aan informatie over de wereld buiten eigen stad of dorp, waarin kaartuitgevers onder meer voorzien door het verkopen van losse kaarten op afzonderlijke bladen, die relatief goedkoop zijn ten opzichte van atlassen of grote kaarten op meerdere bladen. Anderzijds is er het opkomend nationalisme dat zich uit in de opstand tegen Spanje en dat behoefte heeft aan symboliek. Kaarten van de Nederlanden als historisch gegroeide eenheid, gecombineerd met een leeuw als teken van kracht en moed, voldoen aan deze behoefte. De vroege versies van de *Leo Belgicus*-kaarten benadrukken deze aspecten nog eens door toevoegingen als portretten, stadsprofielen, provinciewapens en symbolische voorstellingen. Het is ook geen toeval dat de eerste kaart in deze vorm verscheen in een boek over de opstand tegen Spanje, van de hand van de Oostenrijker Michael von Aitzing, 1583. Van der Heijden maakt onderscheid in drie basistypen van de *Leo Belgicus*: klimmend naar rechts; gaand naar links; zittend naar rechts. Bovendien is er nog de *Leo Hollandicus*, d.w.z. Holland in de gedaante van een leeuw, die in de loop van de 17de eeuw versijnt als duidelijk teken van de veranderende politieke situatie. Alle verdere kaarten zijn van deze basistypen afgeleid.

De eigenlijke catalogus, die 87 van de 113 pagina's beslaat, is uiterst overzichtelijk opgebouwd. De hoofdingeling is in 7 typen, d.w.z. de basistypen en enkele afgeleiden daarvan, met bij ieder type een korte inleiding. De verdere indeling is niet rechtstreeks op voorstelling, maar op koperplaat, zodat alle staten die van één en dezelfde drukvorm gedrukt zijn, overzichtelijk bijeen staan. Dit is een aanmerkelijke verbetering op de chronologische ordening die Tooley gebruikte. De 65 opgenomen kaarten blijken gedrukt te zijn van 32 verschillende koperplaten. Bij het lezen van de catalogusteksten krijgt men een aardig idee voor wat voor complexe puzzels Van der Heijden dikwijls heeft gestaan bij het ordenen van staten en uitzoeken van edities. Wat de staten betreft lijken de meeste problemen opgehelderd. Bij de edities blijft begrijpelijkerwijs nog veel onduidelijk. Toch heeft de schrijver veel ontrafeld en de overgebleven problemen in ieder geval duidelijk geformuleerd, zodat zijn werk een belangrijke basis vormt voor aanvullend onderzoek.

Een paar kritische punten zijn er wel te maken. Zo is de vermelding of een kaart wel of niet bij Tooley voorkomt, en zo ja, onder welk nummer, niet altijd consequent: de ene keer onder literatuur, de andere keer onder de vermelding van de afzonderlijke exemplaren, de derde keer in een noot of in de inleiding per type. Een dubbele concordans achterin op Van der Heijden- en Tooleynummers lijkt uitkomst te bieden, maar hierin zijn diverse fouten geslopen. Zo komt Tooley 34 in tekst en concordans respectievelijk voor als Van der Heijden 16.4, 16.2 en 16.3; Tooley 36 als 16.5, 16.3 en 16.4. Bovendien ontbreken de nummers 3.3 en 30.3 in de concordans. De illustraties zijn over het algemeen van goede kwaliteit, waarbij duidelijk het verschil waarneembaar is tussen de foto's die, noodgedwongen vanwege het niet beschikbaar zijn van het origineel, gekopieerd zijn uit Tooley, en de andere. Jammer is dat van nummer 13 een randje aan de linker kant van de afbeelding is weggevalen. Bij de nummers 21.3 en 21.4 is een merkwaardig verschil in maat te constateren tussen de linker- en rechterhelft van de afbeeldingen, die te wijten moet zijn aan het reproduceren. Overigens zou het interessant zijn de relatie te onderzoeken tussen deze nummers, waar een zegevierende Lodewijk XIV te paard zit naast een *Leo Belgicus*-kaart (1668-1672), en een prent die in 1630 door Christijn de Passe werd uitgegeven ter gelegenheid van de inname van Den Bosch; daarop is een zegevierende Frederik Hendrik te zien in een zeer verwante pose, terwijl rechts onder zijn paard de *Leo Belgicus* (geen kaart ditmaal, maar een 'echte' leeuw) de Nijld (Invidia) overwint.

Dat ook met Van der Heijdens boek het onderzoek naar de *Leo Belgicus*-kaarten niet is afgerond blijkt al uit zijn tekst, waarin verschillende kaarten genoemd worden waarvan geen exemplaren meer bekend zijn. Dat daarnaast ook af en toe nog geheel onbekende kaarten op kunnen duiken van een nog onbeschreven type, heeft de lezer van *Caert-Thresoor* onlangs in dit blad kunnen lezen.

Bert Gerlagh

Fontes Cartographici Orteliani: Das 'Theatrum Orbis Terrarum' von Abraham Ortelius und seine Kartenquellen / Peter H. Meurer. Weinheim: VCH-Acta Humaniora, 1991. - 360 blz., 80 afb. in zwart/wit. - ISBN-3527-17727-2. - Prijs DM 228.-

Zoals de titel aangeeft richt dit werk zich op de bronnen die Ortelius (1527-1598) gebruikt heeft bij de samenstelling van zijn atlas *Theatrum Orbis Terrarum*. Tijdens diens leven verscheen deze atlas in niet minder dan twintig drukken waarbij steeds kaarten werden toegevoegd en vervangen. Elke Latijnse editie van de atlas t.m. die van 1601 bevat een 'Catalogus Auctorum' waarvan de omvang, met die van de atlas, toeneemt van 87 bronnen in 1570 tot 183 in 1601. Ook de beschrijvingen die de kaarten vergezellen noemen vaak bronnen. Aldus zijn er veel gegevens beschikbaar om vast te stellen op welke bronnen Ortelius zich baseerde voor de samenstelling van zijn atlas, die ondanks de hoge prijs tientallen jaren lang een unieke bestseller was. De eerste inventarisatie en beschrijving van deze bronnen is verricht door Bagrow en verscheen in 1928-1930 onder de titel *A. Ortelii Catalogus Cartographorum* in twee delen als *Ergänzungshefte* bij *Petermanns Mitteilungen* (Gotha, Justus Perthes), herdrukt in *Acta Cartographica* 27 (Amsterdam

1981). Met het verschijnen van Meurers boek komt er een ware schat aan nieuwe kennis over Ortelius' bronnen beschikbaar. In zijn inleiding stelt Meurer de definitie van het begrip atlas aan de orde, geeft bibliografische en biografische gegevens over Ortelius, en bespreekt hij de ontwikkeling van de atlas. Daarbij onderscheidt hij in afnemende originaliteit: manuscriptbronnen, nieuwe compilaties op basis van meerdere bronnen, de kopieën uit andere kaarten, en nauwelijks of niet veranderde kopieën van bestaande kaarten. Ongeveer 40% van Ortelius' kaarten behoren tot de eerste twee categorieën. Het meest interessante en met bijna 200 pagina's ook veruit omvangrijkste onderdeel van het boek is Meurers *Catalogus Auctorum*. Deze bestaat uit 226 korte biografieën met produktenoverzicht van kartografen (inclusief 28 anonymi) die hebben bijgedragen aan Ortelius *Theatrum*. Daarbij wordt niet alleen voortgebouwd op het werk van Bagrow, maar wordt ook onbekend materiaal voor het eerst gepresenteerd en besproken. Voorbeelden zijn kaarten van de Provence van Bompar en een kaart van oud Spanje van Hendrik Cock. Daarnaast worden er met grote kennis van zaken en vanuit een overzicht dat van expertise getuigt nieuwe verbanden gelegd tussen kartografen en hun materiaal. Na Bagrow kan Meurers werk beschouwd worden als een mijlpaal op het gebied van onderzoek naar Ortelius' werk. De lijst *Theatrum*-kaarten in tabel III vormt een aanzienlijke uitbreiding op het overzicht van Koeman in *Atlantes Neerlandici* III, en pretendeert volledig te zijn maar is dat niet helemaal. De tweede plaat van de kaart van Amerika (nog met bult in Zuid-Amerika) verschijnt in 1579 en niet zoals Meurer aangeeft in 1584, en de Peutingen-kaarten werden in Ortelius' nieuwe formaat voor het eerst (separaat) gepubliceerd in 1598 en niet na 1604. De nieuwe *Parergon*-platen van 'Italiae Veteris' (1595), 'Geographia Sacra' (1606) en 'Erythraeae' (1609) worden niet in Meurers overzicht vermeld. Zoals overigens uit zijn analyse blijkt zijn de meeste kaarten uit het *Parergon* door Ortelius zelf zonder aanwijsbare externe bron samengesteld. Ze verdienen een eigen analyse die buiten het bestek van het boek valt. Hetzelfde geldt voor een systematische analyse van teksten bij kaarten, veranderingen en bibliografische verwijzingen in die teksten, waarbij een filologische aanpak onmisbaar is. Ook heeft de auteur besloten zich niet bezig te houden met de verschillende staten van koperplaten, en de redenen waarom er veranderingen op zijn aangebracht. Soms zijn deze triviaal, zoals op de afdruk zichtbare klinknagels om een plaatbeschadiging te repareren, vergelijk de eerste wereldkaart, maar soms veranderen er plaatsnamen of rivieren, komen er plaatsen of forten bij enzovoort. Slechts weinig koperplaten van Ortelius' kaarten zijn gedurende hun totale gebruiksperiode, die kon oplopen tot 42 jaar, geheel onveranderd gebleven. Een systematische vaststelling van deze veranderingen en hun oorzaken vormt een voor de hand liggend vervolgonderzoek voor het *Theatrum*, een atlas die bij uitstek exemplarisch is voor kartografische kennis in de tweede helft van de 16de eeuw.

Dr. M.P.R. van den Broecke

Military Architecture, Cartography & the Representation of the Early Modern European City: A Checklist of Treatises on Fortification in The Newberry Library / Martha D. Pollak. - Chicago, 1991. - ISBN 0-911028-45-5

In de inleiding van het eerste boek over perspectief van Simon Stevin lezen we hoe Prins Maurits na zijn oefening in het maken van plattegronden en opstanden van fortificaties, de derde manier van tekenen, d.w.z. die van perspectiefvoorstellingen, wilde leren. Maurits nam hiertoe zelfs lessen van de belangrijkste schilders van zijn tijd, maar aangezien hij tevens zocht naar de achtergronden en het wiskundig bewijs van de correcte perspectiefvoorstelling was hij daarmee niet geheel tevreden. Zijn leermeester Simon Stevin die zich, in een verloren gegaan architectuurtractaat in navolging van de Romeinse bouwmeester Vitruvius, reeds over perspectiefvoorstellingen van

bouwwerken had gebogen, werkte deze kwestie verder uit en nam de verhandeling, nadat deze door Maurits was persoonlijk was gecorrigeerd, op in zijn *Wisconstighe Ghedachtenissen*. Stevins inleiding is illustratief voor de wijzigingen in voorstellingen van militaire architectuur in tractaten over de vestingbouw van de 16de- en 17de eeuw, die Martha Pollak in haar werk probeert te schetsen. Pollaks essay dat als introductie moet dienen op haar, overigens grondige, bibliografische beschrijving van de tractaten over vestingbouw in de Newberry Library te Chicago, verdient ook de aandacht van de lezers van dit tijdschrift. Ze kent namelijk aan de kartografie een sleutelpositie toe in de wijzigingen die zich in de uitbeelding van militaire architectuur en de voorstelling van de Europese stad zouden voltrekken.

Allereerst plaatst Pollak deze tractaten in de traditie van theoretische verhandelingen over beeldende kunsten en architectuur waarin thema's zoals het perspectief, de ideale stad en het voorbeeld van de Oudheid aan de orde worden gesteld. Hoewel kunstenaars en architecten zich inderdaad op het terrein van de moderne vestingbouw begaven en in geschriften uitspraken deden over militaire architectuur kan men niet zonder meer stellen dat de theorie van de vestingbouw uit deze verhandelingen voortkwam. Een dergelijke vermenging van min of meer autonome tradities treedt niet alleen op in de bespreking van inhoudelijke aspecten van de tractaten over vestingbouw, maar kenmerkt tevens Pollaks interpretatie van de wijze waarop de militaire bouwwerken hierin worden voorgesteld. Pollak veronderstelt op de eerste plaats belangrijke overeenkomsten met architectuurvoorstellingen in tractaten over (civiele) bouwkunst. Inderdaad werden militaire bouwwerken volgens Vitruvius' indeling in plattegrond, opstand en perspectief afgebeeld, zoals o.a. bleek uit Stevins inleiding. Verwarrend is echter de wijze waarop Pollak de relatie tussen de kartografie en de voorstelling van militaire bouwwerken in de tractaten over de vestingbouw ter sprake brengt. Dat geldt in het bijzonder wanneer ze wijst op de betekenis van de kartografie voor de uitbeelding van fortificaties in perspectief: 'The strength achieved through the manipulation of perspective made the fortifications seem even more fearful than they were in actuality. In producing these powerful images military architects were aided by the quickly developing techniques of Renaissance cartography' (p. xxviii).

De perspectiefvoorstellingen van fortificaties die vanaf de 17de eeuw steeds vaker werden opgenomen in de tractaten over militaire architectuur zijn echter wezenlijk verschillend van de vogelvluchtgezichten met imposante bolwerken op de voorgrond die we kennen uit de stedenatlassen en ik denk dat Pollak de betekenis van de kartografie althans voor deze beide soorten voorstellingen schromelijk overschat. Hoewel de plattegronden in de tractaten over vestingbouw inderdaad door de progressie in de landmeetkunde en kartografie verbeterden, konden de suggestieve, maar weinig nauwkeurige, vogelvluchtvoorstellingen van de stedenatlassen nauwelijks als voorbeeld dienen voor de weergave van de militaire bouwwerken in perspectief. De tractaatschrijvers van de 17de eeuw zochten niet zozeer naar 'powerful images' door middel van de manipulatie van het perspectief, maar naar een objectieve, wetenschappelijk correcte uitbeelding van militaire architectuur. De indrukwekkende vogelvluchtgezichten in de stedenatlassen sloten direct aan bij de architectuurvoorstellingen van de schilders en kenden meestal dezelfde vertekeningen als gevolg van gekunstelde verkortingen. Reden waarom, zoals we zagen, Steven wees op Maurits' ontevredenheid met de schilderlessen en een wiskundige verklaring presenteerde.

Schilderkunst, bouwkunst, militaire architectuur, wiskunde en kartografie hebben onderlinge raakvlakken maar zijn altijd disciplines geweest met een eigen theorie en een eigen wijze van representatie. In haar poging een geleidelijke overgang te schetsen in voorstellingen van militaire architectuur van een illusionistische, kunstzinnige naar een meer wetenschappelijke aanpak wekt Pollak niet alleen de indruk dat de ontwikkelingen in deze verschillende disciplines in elkaars verlengde liggen, maar geeft ze bovendien een generalistisch beeld van de karto-

grafie. Met name door de wijze waarop Pollak de kartografie voorstelt als een intermediair in een proces van een kunstzinnige naar een wetenschappelijke uitbeelding in plaats van een min of meer zelfstandige discipline die zich vanaf het begin en bij voortduring zowel in een meer illusionistische als in een objectief beschrijvende richting heeft gemanifesteerd, dreigt een vertekend beeld van haar betekenis voor de weergave van de 'vroeg-moderne' Europese stad te ontstaan.

Charles van den Heuvel

Kaartboek van Maasland van Jan Potter / [Facs.uitg. m. inl. door] Co Visser, Peter van der Krogt en Jacques Moerman. - Maasland : Stichting Herdenking 750-jarige Vestiging Ridderlijke Deutsche Orde Balije van Utrecht in Maasland, 1991. - Inleiding 52 pp, kaartboek (35 x 43 cm) met 19 kaarten. - ISBN 90-800668-1-8

Het originele kaartboek - de facsimile betreft een deel er van - bevindt zich in het archief van de Deutsche Orde te Utrecht. Alleen de kaarten die betrekking hebben op het grondeigendom van de Deutsche Orde in Maasland, vervaardigd door de bekende landmeter Jan Potter in 1570, zijn gereproduceerd. In het originele kaartboek komen ook kaarten voor van landerijen in de provincie Utrecht (onder andere percelen in Eembrugge, Werkhoven, 't Goy, Houten, Schoonhoven, Jutphaas en Montfoort, vervaardigd tussen 1592- 1596 door de produktieve Utrechtse landmeter Jan Rutgersz. van den Berch).

De toelichting bestaat uit een korte inleiding over de vestigingen van de Deutsche Orde in Maasland door J.C. Visser, gevolgd door een algemene uitleg over manuscriptkaartboeken door P.C.J. van der Krogt en een meer uitvoerig verhaal over Jan Jansz. Potter door J.W. Moerman. Laatsgenoemde weet weer enkele kaarten toe te voegen aan de, door P. Ratsma in 1975 gepubliceerde, lijst van kaarten en kaartboeken die van Potter bekend zijn. Het werk van Potter is doorgaans van hoog gehalte, maar ik ben het niet eens met de stelling 'Er is in de zestiende eeuw geen andere landmeter-kaarttekenaars die met zoveel nauwkeurigheid allerlei cultuurhistorische en kleine landschappelijke elementen op perceelkaarten in beeld heeft weten te brengen'. Die zijn er wel degelijk. Dit chauvinisme is de auteur echter te vergeven.

Er zijn de laatste jaren een aantal publikaties (waaronder facsimile-uitgaven) van kaartboeken verschenen, waardoor vergelijkingen mogelijk zijn. De bovengenoemde facsimile-uitgave behoort tot de meest geslaagde. Al het werk dat bij een facsimile-uitgave komt kijken - en dat moet niet onderschat worden - is voortreffelijk gedaan. De reproducties van de gekleurde manuscriptkaarten zijn scherp en helder, de begeleidende teksten zijn niet lang, maar geven precies de informatie die nodig is om het kaartboek en de maker te kunnen plaatsen. Heel plezierig is het dat ook in de losse toelichting (op een hanteerbaar formaat, gelukkig niet op grote losse vellen) verkleinde zwart-wit afbeeldingen van de diverse kaarten met hun transcripties zijn gegeven en dat op een aparte kaart (schaal 1:10.000) de lokalisatie van de manuscriptkaarten met de afzonderlijke percelen land is aangegeven. Kortom, een voorbeeldige uitgave.

Marijke Donkersloot-de Vrij

Historische atlas van Katwijk en Valkenburg 1825 / D. Parlevliet. - Katwijk aan den Rijn : Van den Berg, 1990. - 42 blz., krt. + 3 krt.bijlagen. - ISBN 90-800-311-27

Deze atlas laat aan de hand van veertien kaarten op A4 formaat en drie losse kaartbijlagen zien hoe de gemeenten Katwijk en Valkenburg er aan het begin van de vorige eeuw uitzagen.

De kaarten zijn gebaseerd op de kadastrale kaarten van beide gemeenten waarvan de inhoud in 1832 officieel werd vastgelegd. Voor aanvullende informatie werd geput uit andere kaarten en archiefstukken uit de 18de en 19de eeuw.

In totaal vermeldt de auteur 156 titels, waarvan de meeste geraadpleegd zijn in het Algemeen Rijksarchief en het kaartarchief van het Hoogheemraadschap Rijnland.

De volgende thema's worden per gemeente in kaart gebracht:

- Eigenaren in 1832
- Veldnamen, gemeentegrenzen, morgengeld, polders en coördinaten
- Landgebruik en klasseren.

Bij elk thema staat een toelichtende tekst.

Tevens zijn 67 archiefkaarten op een overzichtskaart ingetekend om te laten zien welk gebied ze beslaan.

De auteur ziet deze inventarisatie als een eerste stap naar de reconstructie van de topografie uit veel oudere tijden.

De kaarten in de tekst zijn - ondanks het feit dat ze verkleind en gefotokopieerd zijn - redelijk duidelijk.

De drie losse overzichtskaarten met een schaal van ca. 1:7.400 zijn op zwaarder papier gedrukt, en zijn duidelijk en overzichtelijk.

Al met al laat deze atlas zien hoe, wanneer archiefgegevens in kaart gebracht worden, een historisch-geografisch profiel ontstaat van een gebied uit een bepaalde periode.

Wellicht kan de Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland bij haar toekomstige publikaties profiteren van het voorwerk dat voor de gemeenten Katwijk en Valkenburg nu reeds is verricht.

Lida Ruitinga

THE MAP COLLECTOR

The World's leading journal for lovers of early maps

- ★ Original articles by leading researchers
- ★ News of people and events in the map world
- ★ Current catalogue and publication listings
- ★ Book Reviews
- ★ Letters from all parts of the globe
- ★ Auction prices
- ★ Classified Advertisements

and much more . . .

Secure your copy now. Write to:

MAP COLLECTOR PUBLICATIONS (1982) Ltd.
48 High Street, Tring, Herts. HP23 5AE, England.
Telephone: (044 282) 4977.

UK subscription £23

All other countries £26

Published Quarterly

Editor: Valerie G. Scott

Associate Editor: Helen M. Wallis

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

AARDOOM, L.

De militaire kaartenverzameling van stadhouders Willem IV en V, ontstaan, organisatie en beheer / L. Aardoom. - In: *Mozart en Oranje en andere bijdragen over het Huis van Oranje in de 18e eeuw*. - Zutphen : Walburg Pers ; 's-Gravenhage : Vereniging 'Oranje-Nassau Museum', 1992. - (Oranje-Nassau Museum Jaarboek ; 1991). - blz. 35-54.

GELDER, R. van & WAALS, J. van der

Een Wereldreiziger op papier : De atlas van Laurens van der Hem (1621-1678) / [tekst] Roelof van Gelder ; [catalogus] Jan van der Waals. - Amsterdam : Stichting Koninklijk Paleis ; [Gent] : Snoeck-Ducaju & Zoon, [1992]. - 160 blz., ill. - f 49,50. - Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling 18 juni-6 september 1992.

HEUVEL, C. van den

'Papiere Bolwercken' : De introductie van de Italiaanse steden-vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen / Charles van den Heuvel. - Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1991. - (x), 247 blz., ill. - ISBN 90-6469-657-8.

KADASTRALE

Kadastrale atlas van Zeeland 1832 : Sint Philipsland waarin opgenomen het historisch kadaster 1645-1832. - Middelburg : Stichting Kadastrale Atlas Zeeland, 1992.

RYCKAERT, M.

Brugge : Historische Stedenatlas van België / Marc Ryckaert ; [serie] o.l.v. Adriaan Verhulst en Jean-Marie Duvosquel. - Brussel : Gemeentekrediet, 1991. - 293 blz., ill. - ISBN 90-5066-096-7.

SCHILDER, G.

An unrecorded set of thematic maps by Hondius / Günter Schilder. - In: *The Map Collector* 59 (Summer 1992), blz. 44-47.

Vijf cirkelvormige kaarten, resp. hartvormige wereldkaart en kaarten van Europa, Frankrijk, Engeland en de 17 Provinciën uit de jaren 1590, waarop o.a. bisdommen en universiteitssteden zijn aangeduid.

SLOT, B.J.

Abel Tasman en de ontdekking van Nieuw-Zeeland / B.J. Slot. - Amsterdam : Otto Cramwinckel Uitgever, 1992. - 126 blz., ill. - ISBN 90-71894-398. - Uitgegeven in opdracht en onder redactionele begeleiding van het ministerie van Buitenlandse Zaken te 's-Gravenhage ter gelegenheid van de Abel Tasman-herdenking 1992.

WHO'S WHO

D7 Who's who in the History of Cartography : An international directory of current research in the history of cartography 1992 / Compiled and edited by Mary Alice Lowenthal. - Trint, Her- ts. : Map Collector Publications Ltd., 1992. - ISBN 0906430-13-5. - 146 blz. - £ 15.-

Namen, adressen en studie-onderwerpen van ca. 300 historisch-kartografen over de gehele wereld. Van ieder worden de publikaties vermeld die sedert de vorige editie (D6, 1988) zijn verschenen.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HELVETICA, nr. 6 (Juli 1992)

M. Cavelti Hammer, Das Zeitalter der Entdeckungen - eine Herausforderung für die Kartographie (p. 2-7),

A. Dürst, Brasilien im frühen Kartenbild (p. 8-16),

I. Kupcik, Karten der Pilgerstrassen im Bereich der heutigen Schweiz und des angrenzenden Auslandes vom 13. bis zum 16. Jahrhundert (p. 17-28),

O. Sigg, Karten und Pläne als Quelle zur Industrie- und Umweltgeschichte, am Beispiel der Bestände des Staatsarchivs Zürich (p. 29-31),

H.P. Höhener, Der Grenzatlant der stiftsantgallischen Alten Landschaft von ca. 1730 (p. 33-37).

IMCoS JOURNAL, no. 49 (Summer 1992)

D. Smith, The cartographic illustration of marine surveying and navigational instruments and methods (p. 5-11),

D. Howse, A buccaneer's atlas: Basil Ringrose's atlas of the Pacific coast of the Americas, 1684 (p. 13-14).

THE MAP COLLECTOR, no. 59 (Summer 1992)

R.W. Shirley, The Dallas Pratt Collection of maps at the American Museum, Bath (p. 2-5),

T. Nicholson, Ordnance Survey ephemera 1946-1991 (p. 8-12),

B. Ward, Churchill fellowship to examine Drake maps ((p. 14-15),

G. Buchheim, Two miniature maps of Boston found ((p. 24-27),

C. Delano Smith & M.I. Gruber, Rashi's legacy: maps of the Holy Land (p. 30-35),

G. Schilder, An unrecorded set of thematic maps by Hondius (p. 44-47).

Just issued:

Catalogue 28

A monograph on the master colourist Dirk Jansz Van Santen (1637-1708).

40 Pages, 12 illustrations many of which in colour. Including: Van Santen's technique. Works identified as Van Santen's. Contemporary references to Van Santen's work in catalogues and advertisements. An "Atlas Minor", coloured by Van Santen offered for sale.

*

Catalogue 29 - A collection of 216 articles and artefacts relating to the Dutch East India Company.

64 Pages, 91 illustrations many of which in colour. Including: The V.O.C.-mark. The route to the east. Printing and publishing. V.O.C.-book bindings. V.O.C.-coins. The relation with Japan.

Send Hfl. 20,00 for your postpaid copy. For payment by American Express, Visa, or Diners Club, please state type, card number and expiry date.

PAULUS SWAEN Old Maps and Prints

P.O.Box 317 - 5660 AH Geldrop - The Netherlands
Tel. +31 (40) 853571 Fax +31 (40) 854075

J. Emmering
Antiquarian Bookseller
and Printdealer

N. L. Voorburgwal 304
1012 RV Amsterdam
tel. 020 - 231476

Old and Rare maps. West Indiana

Günter SCHILDER - *Australia Unveiled*. The share of the Dutch navigators in the discovery of Australia. Amsterdam, 1975. 2 delen in 1. 25 x 17½ cm. (XII), 424 pp. 44 platen, 61 afbeeldingen in de text, en 88 kaarten. Linnen.
 ISBN 90 221 9997 5 Dfl. 170,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1624 by Willem Jansz. Blaeu and Jodocus Hondius. Amsterdam, 1977. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 244 x 165 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 118 7 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - The World Map of 1669 by Jodocus Hondius the Elder and Nicolaas Visscher. Amsterdam, 1978. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 20 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 246 x 167 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 119 5 Dfl. 165,—

Günter SCHILDER - James WELU - The World Map of ca. 1610 by Petrus Kaerius (Pieter van den Keere). Amsterdam, 1980. 44 x 55 cm. Eén op één facsimile, bestaande uit 10 bladen, welke tezamen een wereldkaart vormen van 197 x 126 cm. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder en J. Welu.
 ISBN 90 6072 120 9 Dfl. 145,—

Günter SCHILDER - Three World Maps by Nicolaes van Wassenauer and François van den Hoeye of 1661, Willem Janszoon (Blaeu) of 1607, Claes Janszoon Visscher of 1650. Amsterdam, 1982. 44 x 55 cm. Eén op één facsimiles bestaande uit gezamenlijk 14 bladen, welke drie grote wandkaarten vormen. Met een uitvoerige introductie door G. Schilder.
 ISBN 90 6072 121 7 Dfl. 165,—

Alle prijzen excl. 6% B.T.W.

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever:

NICO ISRAEL
Keizersgracht 489
1017 DM Amsterdam
Tel.: (020) - 22 22 55.

Günter Schilder

MONUMENTA CARTOGRAPHICA NEERLANDICA

De serie Monumenta Cartographica Neerlandica van prof. Günter Schilder maakt zeldzaam Nederlands kartografisch cultuurgood toegankelijk door beschrijvingen, afbeeldingen en facsimiles op ware grootte. Elk deel bestaat uit een rijk geïllustreerd tekstboek (28½ × 40 cm) en een portefeuille (41 × 58 cm) met een groot aantal facsimiles.

Deel I

f 275,—

Inhoud tekstboek (172 blz.):

- I. De graveursfamilie Van Deutecum
- II. Gedrukte wandkaarten van de Zeventien Provinciën, uitgegeven in de Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw
- III. De wandkaart van de Zeventien Provinciën uitgegeven door Gerard de Jode in 1566
 - a. Jacob van Deventers pionierswerk in de kartering van de Nederlandse gewesten
 - b. De Jode als uitgever van kaarten van de Nederlandse gewesten
 - c. De wandkaart van de Zeventien Provinciën, 1566
- IV. De wandkaart van de Zeventien Provinciën door Willem Jansz. [Blau], 1608 en de latere uitgaven
 - a. De editio princeps
 - b. De uitgave van 1622
 - c. Een latere uitgave
 - d. De uitgave door Joan Blau in 1658
 - e. De ontwikkeling van kaartranden met stadsgezichten
 - f. De folio-uitgave van 1608
- V. De wandkaart van de Zeventien Provinciën door Claes Jansz. Visscher, 1636
 - a. De originele editie van 1594
 - b. De editie van 1636
 - c. Een uitgave in twee bladen

Inhoud portefeuille facsimiles:

Gerard de Jode, Wandkaart van de Zeventien Provinciën, 1566. (5 bladen)

Willem Jansz. Blau, Kaart van de Zeventien Provinciën, 1608 (1622). (22 bladen)

Willem Jansz. Blau, Kaart van de Zeventien Provinciën in-folio, 1608. (2 bladen)

Joannes van Deutecum, Wandkaart van de Zeventien Provinciën, 1594. (3 bladen)

Claes Jansz. Visscher, Wandkaart van de Zeventien Provinciën, 1636. (14 bladen)

François van den Hoeye, Kaart van de Zeventien Provinciën in twee bladen, 1616. (4 bladen)

ISBN 90 6469 561 X

Deel II

f 275,—

Inhoud tekstboek (172 blz.):

- I. De wandkaart van de wereld door Abraham Ortelius, 1564
 - a. De wereld van Abraham Ortelius
 - b. Gedrukte wandkaarten van de wereld gepubliceerd vóór 1564
 - c. De wandkaart van de wereld in acht bladen door Abraham Ortelius, 1564
 - d. De folio-uitgave van 1571
- II. De wandkaart van Azië door Abraham Ortelius, 1567
- III. De wandkaart van Spanje door Abraham Ortelius en Carolus Clusius, 1571
 - a. Carolus Clusius
 - b. Wandkaarten van Spanje vóór 1570
 - c. De wandkaart van Spanje door Carolus Clusius
- IV. De wandkaart van de Zeventien Provinciën in twaalf bladen door Joan Baptista Vrients, 1605
 - a. De editio princeps door Filips Galle
 - b. De uitgave van Joan Baptista Vrients, 1605
 - c. De uitgave van Joannes Galle
 - d. Een kaart van Midden-Nederland in twee bladen, uitgegeven door de familie Galle
 - e. De folio-uitgave en zijn invloed

Inhoud portefeuille facsimiles:

Abraham Ortelius, Wandkaart van de wereld, 1564. (8 bladen)

Gerard de Jode, Wereldkaart, 1571.

Abraham Ortelius, Wandkaart van Azië, 1567. (8 bladen)

Abraham Ortelius - Carolus Clusius, Wandkaart van Spanje, 1571. (6 bladen)

Filips Galle - Joan Baptista Vrients, Wandkaart van de Zeventien Provinciën, 1605. (16 bladen)

Joannes Galle, Kaart van Midden-Nederland in twee bladen. (3 bladen)

Filips Galle - Joan Baptista Vrients, Kaart van de Zeventien Provinciën in folio, 1606.

Joannes en Baptista van Deutecum, Kaart van de Zeventien Provinciën in folio, 1588.

Frederick de Wit, Kaart van de Zeventien Provinciën in folio, 1652.

ISBN 90 6469 573 3

Deel III

f 295,—

Inhoud tekstboek (352 blz.):

- I. Amsterdam in de tijd van Willem Jansz. [Blau]
- II. Wandkaarten van de wereld verschenen in Amsterdam vóór 1619
- III. De wandkaart van de wereld in twee halfonden door Willem Jansz. [Blau] van 1619
 - a. Geschiedenis en beschrijving
 - b. De ontwikkeling van decoratieve randen op Nederlandse wandkaarten vóór 1619
 - De ontwikkeling in het Zuiden
 - De ontwikkeling in het Noorden
 - c. De decoraties behorende bij de wandkaart van de wereld van 1619 en 1645/46
 - De sierranden
 - De vier elementen en seizoenen
 - De sterrenhemels
 - d. De geografische inhoud
 1. De noordoostelijke route
 2. De noordwestelijke route
 3. De zuidoostelijke route
 4. De route door Straat van Magellanes
 5. De route door Straat Le Maire
- IV. De heruitgave door Joan Blau in 1645/46
 - a. Geschiedenis van de kaart
 - b. De geografische veranderingen
 1. Californië als een eiland
 2. De geografische vooruitgang in het noordwesten
 3. De reis van Maerten Gerritsz. Vries (1643)
 4. Statenland wordt een eiland
 5. Een continent krijgt vorm
 6. Het verbeterde kaartbeeld in de oost

Inhoud portefeuille facsimile's:

Wandkaart van de wereld van Willem Jansz. Blau, 1619 (99 × 190 cm), (10 bladen)

Wandkaart van de wereld van Joan Blau, 1645/46 (173 × 276 cm), (31 bladen)

ISBN 90 6469 651 9

Deel IV, verschijnt 1992/1993

Deel IV bevat een gedetailleerde catalogus van alle verschillende kaarten gepubliceerd door Willem Jansz. Blau (1571-1638).

ISBN 90 6469 660 8

Deel V

Deel V behandelt de wandkaarten gepubliceerd door Willem Jansz. Blau en Claes Jansz. Visscher.

ISBN 90 6469 661 6

Verkrijgbaar bij de boekhandel of bij de uitgever:

UITGEVERIJ CANALETTO
Postbus 68
2400 AB Alphen aan den Rijn